

Phumi Watershed Charter: Grassroots Democracy and the Management of Natural Resource and Environment

Akarima Polkamchad¹

Master Degree student of Arts Program in Social Administration and Development,
Faculty of Humanities and Social Sciences, Thaksin University

Nathapong Chitniratna²

Associate Professor, Research community of democracy for the development,
Faculty of Humanities and Social Sciences, Thaksin University

Pornthai Sirisatidkid³

Lecturer, Faculty of Humanities and Social Sciences, Thaksin University

Abstract

The objective of this study was to investigate the formation and establishment of the community organizations and their participatory community movement through Phumi Watershed Charter, as well as the result of Phumi Watershed Charter implementation. A qualitative research approach was used and data were collected by means of document analysis and field work data that included observations, in-depth interviews, and focus group interviews.

The results of this study indicate that the development and establishment of participatory community movement through the Phumi Watershed Charter were due to an unbalanced development that caused degradation of natural resources and effected the quality of life of citizens. Findings also indicate that such results led to the establishment of the Rattaphum Watershed Conservation and Development Network that uses the Phumi Watershed Charter as a mechanism for managing natural resources and environment. The implementation of the Charter has resulted in positive changes in the economic, social, and environmental resources. However, the Charter is not law-abiding. Therefore, there need to be campaigns that promote awareness and advocacy of the importance of the Charter as a powerful tool for social empowerment and sustainable conservation.

Keywords: Phumi Watershed Charter, Grassroots Democracy, Management of Natural Resource and Environment

ธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิ: ประชาธิปไตยฐานรากกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

อัคริมา พลกำจัด¹

นิสิต หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาบริหารและพัฒนาสังคม
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ

ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์²

รองศาสตราจารย์ หน่วยวิจัยประชาธิปไตยชุมชนเพื่อการพัฒนา
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ

พรไทย ศิริสาธิตกิจ³

อาจารย์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการและการก่อตัวขององค์กรชุมชนและการขับเคลื่อนแบบมีส่วนร่วมผ่านธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิ และผลการนำธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิไปปฏิบัติใช้ โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) จากการศึกษาข้อมูลเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และการเก็บข้อมูลภาคสนาม จากการสัมภาษณ์ การสังเกตการณ์ และการสนทนากลุ่ม

ผลการศึกษาพบว่า พัฒนาการและการก่อตัวขององค์กรชุมชนและการขับเคลื่อนแบบมีส่วนร่วมผ่านธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิ เป็นผลการพัฒนาจากการพัฒนาที่ไม่สมดุล ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำและเสื่อมโทรมลง และส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของประชาชน จึงเกิดการรวมตัวเป็นเครือข่ายอนุรักษ์และพัฒนาลุ่มน้ำธรรมชาติ โดยมีธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิเป็นกลไกและเครื่องมือในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ผลของการใช้ธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิไปปฏิบัติการ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อย่างไรก็ตามธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิ ไม่ได้มีผลโดยตรงต่อทางกฎหมาย จึงต้องมีการรณรงค์ส่งเสริมการตระหนักรู้อย่างต่อเนื่องเพื่อให้ธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างพลังทางสังคม และการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรให้ยั่งยืน

คำสำคัญ: ธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิ ประชาธิปไตยฐานราก การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

บทนำ

ในอดีตที่ผ่านมารัฐบาลไทยได้มุ่งเน้นและให้ความสำคัญกับการเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว ทำให้สถานการณ์ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของไทยได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ทั้งทางด้านทรัพยากรดิน ทรัพยากรน้ำ ทรัพยากรป่าไม้ และสัตว์ป่า สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาประเทศ เพื่อจัดการปัญหาความยากจนของประชาชนให้น้อยลง ปฏิเสธไม่ได้ว่า การพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจย่อมทำให้เกิดผลเสียต่อทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อแลกมาซึ่งความเจริญทางด้านวัตถุและความอยู่ดีกินดีของประชาชนโดยทั่วกัน (สำนักประเมินผลและเผยแพร่การพัฒนา สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการ เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2556: 4) ดังรายงานสถานการณ์คุณภาพสิ่งแวดล้อม ปี 2557 ของ สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 15 กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมว่า สถานการณ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พบว่ามีแนวโน้มการเปลี่ยนแปลง อันสืบเนื่องจากแรงขับเคลื่อนทั้งภายในและภายนอกของประเทศในช่วงที่ผ่านมา ซึ่งได้ส่งผลทั้งทางตรงและทางอ้อมผ่านกิจกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ ทำให้สถานการณ์สิ่งแวดล้อมโดยรวมของประเทศมีคุณภาพเสื่อมโทรมลง

อย่างไรก็ตาม ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้นยังคงมีอยู่ เนื่องจากการเปลี่ยนแปลง และเพิ่มขึ้นของประชากรอยู่ตลอดเวลา และการแก้ไขปัญหาในลักษณะเชิงโครงสร้างจากนโยบายของภาครัฐ (Top-Down Approach) ไม่สามารถแก้ไขปัญหาให้สำเร็จคล่องตัวได้ เช่นเดียวกับฉัตรวรธน สุนทรวริทธิโชติ (2556) ที่กล่าวว่า สาเหตุที่สำคัญของปัญหาสิ่งแวดล้อม คือ ประชาชนขาดการมีส่วนร่วม ขาดจิตสำนึกที่จะรับผิดชอบต่อส่วนรวม คำนึงถึงประโยชน์ส่วนตนเป็นหลัก ขาดระเบียบวินัย และอีกประการหนึ่งคือประชาชนมองว่า การพิทักษ์รักษาและการแก้ไขปัญหา สิ่งแวดล้อมเป็นหน้าที่ของรัฐไม่ใช่หน้าที่ของตน การมีส่วนร่วมจึงเป็นรากฐานสำคัญในการสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ภาคใต้ในอดีตมีความอุดมสมบูรณ์ทั้งทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พื้นที่ป่าไม้ส่วนใหญ่ในภาคใต้เป็นป่าดิบชื้นตามเทือกเขา มีความหลากหลายทางนิเวศวิทยาไม่ว่าจะเป็นชายทะเล น้ำตก ป่าชายเลน ทะเลสาบ และมีทรัพยากรธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะแหล่งน้ำ ซึ่งแหล่งน้ำสำคัญของภาคใต้มีจำนวน 14 แหล่งน้ำ แบ่งเป็นแม่น้ำ 13 สายและแหล่งน้ำนิ่ง 1 แหล่ง คือ ทะเลสาบสงขลา (สำนักงานปลัดกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2556: 2) ปัจจุบันทะเลสาบสงขลาต้องประสบปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ความเปลี่ยนแปลงของตัวทะเลสาบและชุมชนบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมาจากการพัฒนาที่ไม่สม่ำเสมอและขาดการวางแผนอย่างรอบด้าน การแก้ไขปัญหาเป็นลักษณะเชิงนโยบาย ซึ่งมักถูกวางมาจากข้างบนมากกว่าการดำเนินการโดยองค์กรชุมชนมาจากจิตสำนึกของคนในชุมชนเอง (บรรจง นະแส, 2549:6-7) ดังรายงานสถานการณ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาของสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (2553: 2) ที่ระบุว่าพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาได้มีการขยายตัวด้านเศรษฐกิจและสังคมอย่างรวดเร็ว โดยจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยและใช้ทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ ที่เคยมีอยู่อย่างสมบูรณ์ในลุ่มน้ำ เพื่อใช้เป็นปัจจัยพื้นฐานในการผลิต ส่งผลให้ทรัพยากรดังกล่าวร่อยหรอและเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็ว โดยปราศจากแผนจัดการและฟื้นฟูที่เป็นระบบ ทั้งยังขาดการคำนึงถึงผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต เป็นผลให้ทรัพยากรต่าง ๆ เหล่านั้นเสื่อมโทรมลง เปลี่ยนสภาพจากปัจจัยเกื้อหนุนไปเป็นข้อจำกัดต่อการพัฒนา

ลุ่มน้ำภูมิจึงมีคลองสายหลัก คือ คลองรัตภูมิหรือคลองภูมิ มีลำน้ำสาขา 35 สาย ลุ่มน้ำภูมิจึงถือเป็น 1 ใน 10 ของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ผ่านพื้นที่ 2 อำเภอ ได้แก่ รัตภูมิ ควนเนียง แล้วไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลา

ลุ่มน้ำภูมินั้น มีคลองสาขาที่สำคัญ ได้แก่ คลองภูมิ คลองลำชัน คลองลำม้า คลองกรวยใหญ่ คลองยางแดง คลองรังแก้ง คลองหินดำ คลองเขาร้อน และคลองแพรกสุวรรณ มีความสำคัญต่อระบบนิเวศ และการก่อตั้งชุมชน เพราะเป็นลุ่มน้ำที่มีรอยต่อของพื้นที่ 3 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดสงขลา คือ อำเภอรัตภูมิและควนเนียง จังหวัดพัทลุง คือพื้นที่ติดกับคลองพญ้ำพอง อำเภอป่าบอน และจังหวัดสตูล คือพื้นที่ติดกับเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า โตนงาช้างและป่าเขาค้อม เขาแดง เขาใหญ่ในอำเภอควนกาหลง จังหวัดสตูล (ถนอม ขุนเพ็ชร และ ชาคิต โกชะเรือง, 2555: 214-215) เช่นเดียวกับชาคิต โกชะเรือง (2554) ที่กล่าวถึง ลุ่มน้ำรัตภูมิ หรือ ภูมิน้ำว่าเป็นต้นน้ำสาขาที่สำคัญของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เนื่องจากเป็นคลองที่กำเนิดจากป่าต้นน้ำหลายสายย่อยที่ไหลพัดพาแร่ธาตุก่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ของทะเลสาบสงขลา มีแหล่งกำเนิด จากเทือกเขาบรรทัด ไหลลงทะเลสาบสงขลา มีความยาว 63 กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ 420 ตารางกิโลเมตร มีความสำคัญต่อระบบนิเวศ การตั้งถิ่นฐาน มีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง และเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำหลากหลายชนิด

จากกระแสการพัฒนาตามระบบทุนนิยมที่เข้ามาเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมกรการบริโภค หรือการใช้ทรัพยากรอย่างขาดการยั้งคิด ขาดจิตสำนึก ใช้ทรัพยากรอย่างไร้ขอบเขต ไม่เกิดประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่ ทรัพยากรจึงค่อย ๆ เสื่อมและหมดไป โดยปัญหาของลุ่มน้ำภูมินั้น มีทั้งระยะบริเวณโดยรอบลุ่มน้ำ ปัญหาการดูดทรายของผู้ประกอบการ ทำให้ลุ่มน้ำขุ่นข้น สัตว์น้ำบางชนิดในท้องถิ่นสูญพันธุ์ไป เช่น ปลาตุ๊กตาพันธุ์ ซึ่งเป็นปลาที่สามารถบ่งบอกถึงความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำได้เป็นอย่างดี การปล่อยน้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรมและฟาร์มหมูโดยไม่มีการบำบัด ปัญหาการปลูกยางพาราที่เป็นเกษตรเชิงเดี่ยว จากนโยบายภาครัฐ การใช้ยาฆ่าแมลง มีการแผ้วถางพื้นที่จนโล่งเตียน ทำลายความสมดุลของผืนดิน ขาดพืชคลุมหน้าดินทำให้ดินถูกทำลาย อีกทั้งเมื่อเข้าสู่ช่วงฤดูฝน น้ำก็จะชะล้างสารเคมีที่อยู่บนผิวดินให้ไหลลงสู่ลุ่มน้ำภูมิ เป็นเหตุทำให้น้ำในลุ่มน้ำภูมินปนเปื้อนสารพิษ (ณัฐวิ ศาตะพันธุ์, มลวดี ไชยศรียา และรัชก อินทร์ดี, 2557)

“ธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิ” ถือเป็นธรรมนูญลุ่มน้ำเป็นครั้งแรกของประเทศไทย (สมนึก หนูเงิน, 2557: 1658) และถือข้อปฏิบัติเพื่อให้คนในพื้นที่ได้ตระหนักถึง การมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรลุ่มน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำ และเพื่อการจัดการทรัพยากรอย่างเป็นธรรมร่วมกัน ซึ่งการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น จะเกิดประสิทธิผลและเป็นธรรมต้องให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง กระบวนการพัฒนาศักยภาพของประชาชนให้สามารถเข้าถึงกระบวนการมีส่วนร่วมต่าง ๆ นั้น นับว่าเป็นสิ่งที่จำเป็น โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย จึงเป็นตัวอย่างของความพยายามหันหน้ามาสานเสวนากันของคนในชุมชนท่าชะมวง เพื่อทำการเมืองของพวกเขา โดยแนวคิดกระบวนการประชาธิปไตย ประชาเสวนาหาทางออกร่วมกัน เพื่อเกิดผลต่อการพัฒนา พื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ โดยการจัดทำธรรมนูญจากฐานราก ที่เรียกว่า “ธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิ”

จากปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษา ถึงความพยายามและการต่อสู้ถึงสิทธิของชุมชนที่พึงจะได้รับ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการและการก่อตัวขององค์กรชุมชนและการขับเคลื่อนแบบมีส่วนร่วมผ่านธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิและผลของการนำธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิไปปฏิบัติใช้ทั้งนี้เพื่อตอบคำถามว่า พัฒนาการและการก่อตัวขององค์กรชุมชนและการขับเคลื่อนธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิแบบมีส่วนร่วมเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขหรือปัจจัยใดและ ผลของการนำธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิไปปฏิบัติใช้เป็นอย่างไร

วัตถุประสงค์ของงานวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาพัฒนาการและการก่อตัวขององค์กรชุมชนและการขับเคลื่อนแบบมีส่วนร่วมผ่านธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิ
- 2) เพื่อศึกษาผลการนำธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิไปปฏิบัติใช้

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาพัฒนาการและการเกิดขึ้นของธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิ และผลของการนำธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิไปปฏิบัติใช้ โดยใช้แนวคิด ชุมชนวิวัฒนาการองค์กรชุมชนและเครือข่ายซึ่งมีพื้นฐานความคิดมาจากการทำความเข้าใจกับบริบทของชุมชน การให้ความหมายและการรวมตัวกันภายใต้แรงกดดันจากสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นผ่านรูปแบบการรวมตัวกันในลักษณะกลุ่ม และเครือข่าย ดังที่กาญจนา แก้วเทพ (2540: 32-33) อธิบายถึงพัฒนาองค์กรชุมชนว่าเป็นการพยายามแก้ไขปัญห จากกลุ่มเล็กไปสู่กลุ่มใหญ่ เพื่อสร้างฐานที่สำคัญและแข็งแกร่งมากยิ่งขึ้น โดยจะเห็นได้จาก กล่าวถึงพัฒนาการขององค์กรที่ได้ก่อตัวขึ้นมาภายใต้ปัญหาของชุมชน โดยมีพัฒนาการ 3 ขั้นตอนตามลำดับคือ (1) ต่างคนต่างแก้ไขปัญหา (2) การรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันเอง และ (3) การระดมพลังจากภายนอกและต่อรองกับภายนอกลำดับขั้นตอนนี้มีความสำคัญ กล่าวคือ หากมีการกระโดดข้ามขั้นเช่น จากที่ไม่เคยรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันเองเลย กระโดดมาเป็นการรวมกลุ่ม เพื่อต่อรองกับภายนอก เช่น ในรูปแบบของสภาเกษตรกรเลย ผลที่เกิดขึ้นมักจะไม่ค่อยประสบความสำเร็จอย่างยั่งยืน ทั้งนี้เพราะการทำกิจกรรมเพื่อช่วยเหลือกันเองภายในกลุ่มจะเป็นเสมือนเวทีที่ฝึกซ้อมความสามารถในการจัดการของชาวบ้าน ก่อนที่จะก้าวขึ้นไปชนในเวทีที่หินมากขึ้น เปรียบง่าย ๆ เสมือนการกำก้านซึ่งถ้ายังกำได้ไม่ตึงจะไปทุบไปตีอะไรก็จะไม่มีแรงไม่ได้ผล รวมทั้งการพยายามรวมตัวของเครือข่ายตามแนวคิดของ สมพันธ์ เตชะอธิก (2541: 32-35) ที่ว่าการเกิดเครือข่ายทางสังคมมีความสัมพันธ์จากกลุ่มองค์กร หลายกลุ่มมารวมตัวกันประสานเชื่อมโยง สร้างความสัมพันธ์ ถักทอ สร้างสรรค์กิจกรรมบนพื้นฐานของความเอื้ออาทร เกิดพลังในการทำงานให้บรรลุเป้าหมายทุกองค์กรและให้ชุมชนเข้มแข็งการทำงานแบบเครือข่ายเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดของการส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน ทั้งนี้เพราะสมาชิกเครือข่ายต่างมีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมาย โดยใช้กลไกของการสื่อสารแลกเปลี่ยนข้อมูลและประสบการณ์ มีการร่วมมือกันในเรื่องต่างๆ และยังทำให้มีพลังต่อรองกับอำนาจต่างๆ ได้ดีขึ้น เช่น รูปแบบเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีการพยายามสร้างเครือข่ายองค์กรชาวบ้านให้เข้มแข็งเพื่ออนุรักษ์ฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมโดยชุมชน มีสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการสร้างความร่วมมือกับภาคีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ให้เกิดความตระหนักในการเข้ามาร่วมแก้ปัญหา

การเกิดขึ้นของเครือข่ายต้องมาจากการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน จินตวิรี เกษมสุข (2554: 3-4) อธิบายว่า รูปแบบการมีส่วนร่วม คือการที่ประชาชนภายในพื้นที่ที่มีการรวมกลุ่มในรูปของประชาคมหรือชุมชนซึ่งเป็นแนวคิดที่สนับสนุนความเข้มแข็งของชุมชนและสังคม สามารถสรุปได้เป็น 4 รูปแบบ คือ (1) การรับรู้ข่าวสาร (Public Information) ประชาชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะต้องได้รับการแจ้งให้ทราบถึงรายละเอียดของโครงการที่จะดำเนินการ รวมทั้งผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้น ทั้งนี้การได้รับแจ้งข่าวสารดังกล่าวจะต้องเป็นการแจ้งก่อนที่จะมีการตัดสินใจดำเนินโครงการ (2) การปรึกษาหารือ (Public Consultation) เป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมที่มีการจัดการหารือระหว่างผู้ดำเนินการโครงการกับประชาชนที่เกี่ยวข้องและได้รับผลกระทบเพื่อรับฟังความคิดเห็นและตรวจสอบข้อมูลเพิ่มเติมเพื่อให้เกิดความเข้าใจในโครงการและกิจกรรมมากขึ้น (3) การประชุมรับฟังความคิดเห็น (Public Meeting) มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ประชาชนและฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับโครงการหรือกิจกรรม และผู้มีอำนาจตัดสินใจในการทำโครงการหรือกิจกรรมนั้นได้ใช้เวทีสาธารณะในการทำความเข้าใจ และค้นหาเหตุผลในการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมในพื้นที่นั้น และ (4) การร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) เป็นเป้าหมายสูงสุดของการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งประชาชนจะมีบทบาทในการตัดสินใจได้เพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับองค์ประกอบของคณะกรรมการที่เป็นผู้แทนประชาชนในพื้นที่นั้น

นัยสำคัญของการเคลื่อนไหวประชาธิปไตยฐานราก (Grassroots Democracy) หรือการเมืองภาคประชาชนในการพัฒนาระบอบประชาธิปไตยของ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล (2548: 144-147) อธิบายถึง

บทบาทความสำคัญเชิง ปฏิบัติของการเมืองภาคประชาชน ว่า การเมืองภาคประชาชนคือปฏิกิริยาโต้ตอบ การใช้อำนาจของรัฐ และเป็นกิจกรรมถ่วงดุลอิทธิพล การครอบงำของระบบตลาดเสรีในภาคประชาชน กระบวนการใช้อำนาจโดยตรงประชาชนหมู่เหล่า ต่างๆ ซึ่งมากกว่าการเลือกตั้ง และไม่น้อยไปกว่า การมีส่วนร่วมกำหนดนโยบาย ตลอดจนการตัดสินใจเรื่องที่ส่งผลกระทบต่อถึงตน การเมืองภาคประชาชนเป็นส่วนหนึ่งของการเคลื่อนไหวในประชาสังคม ลดระดับการปกครองโดยรัฐลง (less government) และให้สังคมดูแลตนเองมากขึ้น โดย ในสถานการณ์หนึ่งๆ จะมุ่งแสวงหาความสมดุล ลงตัวในความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคม บนพื้นฐานระดับการแทรกตัวของรัฐเข้าไปในสังคมดังที่เป็นอยู่ และขีดความสามารถของประชาชนในการจัดการดูแลแก้ปัญหาของตนเองที่เป็นจริง คล้ายคลึงกับ ฌูว์งส์ จิตรนิรัตน์ (2559: 1-28) ที่นำเสนอประเด็นเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงและการสร้างประชาธิปไตยชุมชนชาวสวนของภาคใต้ตอนล่างประเทศไทย ซึ่งมองว่าการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจ ภายใต้ระบบและความสัมพันธ์ทางการผลิต และการเป็นผู้ประกอบการใหม่ที่ยึดกับระบบตลาดอย่างซับซ้อนและหลากหลาย ส่งผลสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งแห่งที่โครงสร้างความรู้สึกสำนึก ตัวตนที่สัมพันธ์ทางการเมือง และความเป็นพลเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทของกลุ่ม องค์กรชุมชนได้เข้ามามีบทบาทในการตรวจสอบ ควบคุม และกำกับ ทำให้พื้นที่ทางการเมืองท้องถิ่นเปิดกว้าง สร้างพื้นที่ชีวิตสาธารณะสำหรับการต่อรองเพื่อการจัดการทรัพยากร รวมถึงการส่งเสริม สนับสนุนการประกอบการทางเศรษฐกิจ ในระดับชุมชนท้องถิ่น การจัดตั้งสถาบันเรียนรู้ สถาบันโครงสร้างการเมืองท้องถิ่นให้เข้ามาสู่เจตนารมณ์การจัดการตนเองเสริมแรงผลักดันต่อการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง และการเคลื่อนไหวสู่ประชาธิปไตยเสมอภาคเท่าเทียม และเป็นธรรมสำหรับทุกคนขึ้นในสังคม

แนวคิดการใช้ทรัพยากรร่วม (Common Pool Resource) ของ Eliror Ostrem (1990 :89-91) อธิบายถึงวิธีการบริหารจัดการทรัพยากรเพื่อให้เกิดความยั่งยืน คือ ต้องสามารถแก้ปัญหา 3 อย่างต่อไปนี้ให้ได้ หนึ่งคือปัญหาด้านอุปทาน (the problem of supply) คือ จะทำอะไรเพื่อให้แน่ใจว่าทรัพยากรถูกเก็บเกี่ยวไปในระดับที่ไม่ทำให้ระบบทรัพยากรพังทลายไป สองคือ ปัญหาในการให้คำมั่นสัญญา (the problem of commitment) คือ แต่ละคนจะแน่ใจได้อย่างไรว่าทุกคนจะทำตามกติกาที่ร่วมกันตั้ง และสาม คือปัญหาการร่วมกันตรวจตรา (the problem of mutual monitoring) เราจะร่วมกันตรวจตราและบังคับใช้กติกาอย่างไร ทั้งนี้ ลักษณะเชิงสถาบันจะทำให้การบริหารจัดการทรัพยากรเป็นไปอย่างยั่งยืน กล่าวคือ ขอบเขตของผู้ใช้ทรัพยากร มีการกำหนดไว้ชัดเจนว่าใครคือผู้ที่สามารถใช้ทรัพยากรได้ ใครไม่สามารถใช้ทรัพยากรได้ (User boundaries) มีการกำหนดขอบเขตการดูแลทรัพยากรร่วมกันที่ชัดเจน (Resource boundaries) มีกติกาสอดคล้องกับเงื่อนไขเชิงสังคมและสิ่งแวดล้อมภายในท้องถิ่น (Congruence with local conditions) กติกาต่างๆ จะต้องสอดคล้องกัน เช่น กติกาของการใช้ทรัพยากรจะต้องสอดคล้องกับกติกาของการดูแลทรัพยากร การกระจายต้นทุนให้สมาชิกอย่างสมเหตุสมผลพอๆ กับการกระจายผลประโยชน์ (Appropriation and provision) และผู้ที่สามารถสร้างและเปลี่ยนแปลงกติกาได้ (Collective choice arrangements) มีการตรวจตราผู้ใช้ทรัพยากรด้วยกันเอง หรือโดยคนอื่นที่ผู้ใช้ทรัพยากรเห็นชอบ (Monitoring users) มีกลไกในการจัดการความขัดแย้งที่รวดเร็ว ต้นทุนต่ำ และเข้าถึงได้ มีสิทธิในการออกกติกาเพื่อจัดการทรัพยากรโดยผู้ใช้ทรัพยากรเองและได้รับการยอมรับจากรัฐ (Minimal Recognition of Rights) การจัดการทรัพยากรครอบคลุมตามระบบนิเวศ โดยอาจเชื่อมโยงประสานกับองค์กรหรือเครือข่ายที่ดูแลระบบนิเวศในระดับที่ใหญ่กว่า (Nested enterprises) นอกจากนี้ ผู้ใช้ทรัพยากรยังมีพฤติกรรมที่มีแนวโน้มจะปฏิบัติตามบรรทัดฐาน (Norm) ของชุมชนที่ตนอยู่ด้วย บรรทัดฐานเป็นมาตรการที่กำกับพฤติกรรมของผู้ใช้ทรัพยากรว่าสิ่งใดคือสิ่งที่ถูกและควรทำ ซึ่งต้องดำรงอยู่ในชุดทางเลือกของการกระทำที่จะเลือกทำ สิ่งใดเป็นสิ่งที่ผิด ไม่ควรทำ การมีพฤติกรรมที่สอดคล้องกับบรรทัดฐานนี้ทำให้เห็นว่าหากมีการตั้งกฎกติกาบางอย่างขึ้น และชุมชนผู้ใช้ทรัพยากรนั้นมี

บรรทัดฐานที่ให้ความสำคัญกับการรักษาคำพูด ปฏิบัติตามกติกา ก็มีความเป็นไปได้ว่ากติกาที่ร่างขึ้นมา มีประสิทธิภาพในการจัดการทรัพยากร และมีโอกาสที่จะสัมฤทธิ์ผลมาก

การเคลื่อนไหวทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลักษณะลุ่มน้ำร่วมกัน เป็นการสร้าง การมีส่วนร่วมสำคัญผ่านกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่ม เครือข่ายทางสังคม ดังที่ภัทร ยืนยง (255: 303-316) ทำการศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำสาขาทอนบนของ ประเทศไทย ซึ่งมองว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำ ใช้กระบวนการเรียนรู้ได้ถูกกำหนดเป็นเป้าหมายที่จะก่อให้เกิดการรวมตัวและการเรียนรู้ร่วมกันของผู้กระทำการ ผ่านกระบวนการกลุ่ม การรวมกลุ่มคนในชุมชน เครือข่ายชุมชน และเครือข่ายระหว่างพื้นที่ลุ่มน้ำ โดยเน้น กระบวนการมีส่วนร่วมจากคนที่หลากหลายในลุ่มน้ำ เพื่อปฏิบัติการร่วมกันในการสร้างพื้นที่การยอมรับ ทางสังคม นอกจากนั้นเป้าหมายยังเน้นการสร้างให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคนที่มารวมตัว ผ่านประสบการณ์และองค์ความรู้ที่สะสมมาของแต่ละบุคคล ขณะเดียวกันกระบวนการเรียนรู้ถูกนำมาใช้ เป็นวิธีการในการขับเคลื่อน โดยเน้นการสร้างการเรียนรู้ร่วมกันผ่านการลงมือปฏิบัติ การแลกเปลี่ยนและ วิเคราะห์ร่วมกันเพื่อกำหนดแนวทางและวิธีการเคลื่อนไหวจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งนี้กระบวนการเรียนรู้ ของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำสาขาทอนบนของประเทศไทย เป็นการให้ความสำคัญกับการสร้างการปฏิบัติการการเรียนรู้ร่วมกัน การสร้างพื้นที่การเรียนรู้ผ่านกลไก ทางสังคม การเสริมสร้างผู้กระทำการในการเป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง การหล่อหลอมแนวคิด การจัดการทรัพยากรธรรมชาติผ่านการปรับประยุกต์ใช้ชุดองค์ความรู้ที่เป็นต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรม ในลุ่มน้ำ และการสร้าง แสวงหา สะสม การรื้อฟื้น รวมถึงการปรับใช้ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทาง สัญลักษณ์ และทุนทางเศรษฐกิจ มาเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ของผู้กระทำการในการเคลื่อนไหวร่วมกัน ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำ

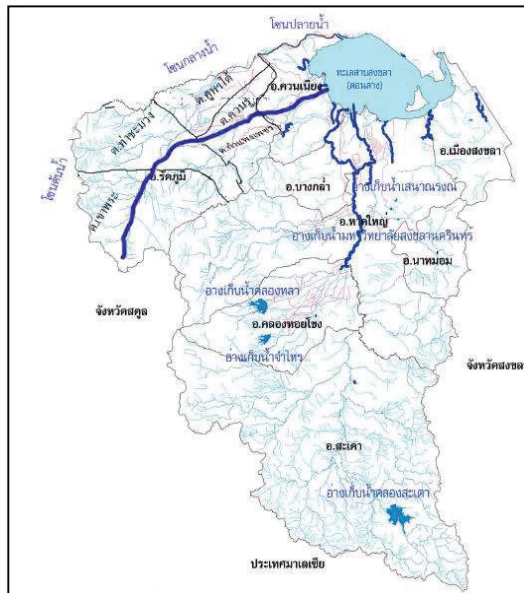
ในขณะที่แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนซึ่งเป็นมิติการจัดการ ทรัพยากรควบคู่กับความยั่งยืน กล่าวคือเป็นการร่วมกันหาแนวทาง พื้นฟู อนุรักษ์ ให้ชุมชน คำนึงถึงขีดจำกัด ทรัพยากรธรรมชาติบน และให้มีการดำเนินการพัฒนาควบคู่ไปกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม โดยหลักการสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืน คือการสร้างสมดุลใน 3 มิติ คือ (1) มิติการพัฒนา เศรษฐกิจที่ยั่งยืน เป็นการพัฒนาเศรษฐกิจให้เจริญเติบโตอย่างมีคุณภาพ กระจายรายได้ให้เอื้อประโยชน์ต่อคน ส่วนใหญ่ในสังคม โดยเฉพาะคนที่มีรายได้ต่ำ (2) มิติการพัฒนาสังคมที่ยั่งยืน เป็นการพัฒนาคนให้มีความรู้ มีสมรรถนะและผลิตภาพที่สูงขึ้น ส่งเสริมให้เกิดสังคมที่มีคุณภาพ และเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ (3) มิติการ พัฒนาสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน เป็นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในปริมาณที่ระบบนิเวศสามารถฟื้นตัวกลับสภาพเดิมได้ การปล่อยมลพิษออกสู่สิ่งแวดล้อมในระดับที่ระบบนิเวศสามารถดูดซับและทำลายมลพิษได้ โดยให้สามารถผลิต มาทดแทนทรัพยากรที่ใช้แล้วหมดไปได้ (สุรัชย์ หวันแก้ว, 2553 : 20-21)

ระเบียบวิธีการวิจัย

การศึกษานี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มุ่งเน้นการวิเคราะห์และนำเสนอ แบบพรรณนา (Descriptive Research) เพื่อศึกษาเงื่อนไขหรือปัจจัยที่ก่อให้เกิดธรรมณูญลุ่มน้ำภูมิ และผลของ การใช้ธรรมณูญลุ่มน้ำภูมิ เพื่อให้การศึกษารอบคลุมปัจจัยที่เกี่ยวข้องได้อย่างทั่วถึงจำเป็นต้องใช้วิธีการศึกษา อย่างรอบด้าน (holistic) และอาศัยเวลาในการศึกษาปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาหนึ่งในพื้นที่เป้าหมาย เพื่อให้เกิดความเข้าใจในปรากฏการณ์ได้อย่างลุ่มลึกจนค้นพบความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ทางสังคม

การเลือกพื้นที่ศึกษา

การสร้างธรรมาณูญลุ่มน้ำภูมิ อำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา เป็นธรรมาณูญลุ่มน้ำฉบับแรกของประเทศไทย ถือเป็นประชาธิปไตยฐานรากที่มีพื้นฐานมาจากการปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน เพื่อการดูแลทรัพยากรลุ่มน้ำภูมิร่วมกันของคนในลุ่มน้ำ โดยครอบคลุมพื้นที่การศึกษาครั้งนี้ คืออำเภอรัตภูมิ ครอบคลุม 5 ตำบล ได้แก่ ตำบลท่าชะมวง ตำบลกำแพงเพชร ตำบลเขาพระ ตำบลควนรู และตำบลคูหาใต้ ซึ่งถือเป็น พื้นที่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ ของลุ่มน้ำภูมิ ซึ่งในส่วนของปลายน้ำยังรวมไปถึงอำเภอควนเนียงซึ่งเป็นพื้นที่ไหลผ่านสู่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาที่ชาวชุมชนเรียกว่าปากบางภูมิอีกด้วย (ภาพที่ 1)

ภาพที่ 1 เส้นทางของคลองภูมิในพื้นที่อำเภอรัตภูมิและควนเนียงบางส่วน

ที่มา: สถาบันวิจัยสารสนเทศภูมิศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คณะการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

บริบททั่วไปของลุ่มน้ำภูมิ หรือ ลุ่มน้ำรัตภูมิ มาจากการไหลผ่านพื้นที่ 2 อำเภอ คือ อำเภอรัตภูมิ และอำเภอควนเนียง คนในชุมชน ที่อยู่ในพื้นที่ต้นน้ำ กลางน้ำซึ่งอยู่ในเขตของอำเภอรัตภูมิ เรียกว่า คลองรัตภูมิ แต่ในพื้นที่ปลายน้ำซึ่งอยู่ในเขตของอำเภอควนเนียง เรียกว่าคลองภูมิ เพื่อให้เป็นที่เข้าใจตรงกัน ชาวชุมชนจึงเรียกรวมกันว่า ลุ่มน้ำรัตภูมิ ซึ่งมีแหล่งกำเนิดจากเทือกเขาบรรทัด แล้วไหลขึ้นไปทางเหนือ ซึ่งไหลผ่านพื้นที่ 2 อำเภอ แล้วไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลา ที่ตำบลปากบาง อำเภอควนเนียง มีระยะทางความยาวตลอดพื้นที่ลุ่มน้ำ 63 กิโลเมตร มีพื้นที่ลุ่มน้ำครอบคลุม 420 ตารางกิโลเมตร เป็น 1 ใน 10 ลุ่มน้ำย่อยของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีลำน้ำสาขา 35 สาย เช่น คลองภูมิ คลองลำชัน คลองลำม้า คลองกรวยใหญ่ คลองยางแดง คลองรังแรง คลองหินดำ คลองเขาร้อน และคลองแพรกสุวรรณ เป็นต้น ซึ่งมีความสำคัญต่อระบบนิเวศและการก่อกองชุมชนในอดีตลุ่มน้ำรัตภูมิ เป็นพื้นที่ลุ่มน้ำที่มีทรัพยากรสมบูรณ์ในทุกด้าน เป็นประโยชน์ต่อชุมชนโดย รอบพื้นที่ลุ่มน้ำ ไม่ว่าจะเป็นการใช้ประโยชน์ในด้านการเกษตร การประมง การอุปโภค การบริโภค และยังเป็นเส้นทางคมนาคม

ทางน้ำที่สำคัญ ที่ทำให้ผู้คนได้แลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกัน ทำให้เกิดการผสมผสานวัฒนธรรมอันหลากหลายในพื้นที่ลุ่มน้ำภูมิ

การเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษานี้เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อศึกษาทำความเข้าใจ หลังจากนั้นจะทำการเก็บข้อมูลโดยการสังเกตการณ์ (Observation) ทั้งสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมโดยการเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมกับชาวบ้านเพื่อศึกษานิวตจากลุ่มน้ำภูมิเป็นกิจกรรมที่สำรวจคลองว่ามีทรัพยากรในลุ่มน้ำใดที่ยังคงเหลือ หรือมีทรัพยากรใดที่ขาดหายไปแล้วบ้าง กิจกรรมการสำรวจป่า เพื่อสร้างการยอมรับและกลมกลืนเข้าเป็นสมาชิก พร้อมกับสังเกตพฤติกรรมต่าง ๆ ในกระบวนการมีส่วนร่วมและ การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม ซึ่งผู้วิจัยไม่ได้เข้าร่วมกิจกรรมโดยตรง เช่น กิจกรรมที่ชาวบ้านร่วมกันฟื้นฟูสภาพแวดล้อมลุ่มน้ำภูมิ กิจกรรมการปล่อยปลา และกิจกรรมการร่วมกันปลูกป่า เป็นต้น

การศึกษานี้ยังได้ใช้วิธีการสัมภาษณ์ (Interview) โดยแบ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลออกเป็น 3 กลุ่ม คือ (1) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth interview) โดยสัมภาษณ์กับตัวแทนเครือข่ายอนุรักษ์และพัฒนาลุ่มน้ำรัตนภูมิ ฝ่ายต่าง ๆ และแกนนำชุมชน จำนวน 10 คน เพื่อทราบในประเด็นความเป็นมาของเครือข่ายการก่อเกิดองค์กรชุมชน และผลของการนำไปปฏิบัติใช้ (2) การสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการ (Formal Interview) เป็นการสัมภาษณ์ที่ผู้วิจัยได้เตรียมคำถามและข้อกำหนดไว้ ในประเด็น ที่มาและการก่อเกิดของธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิปัจจัยที่ทำให้เกิดธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิการมีส่วนร่วมของชุมชนและองค์กรอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง และผลของการใช้ธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิโดยสัมภาษณ์กับผู้นำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และ ผู้นำท้องที่ (3) การสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ (Informal Interview) เพื่อสอบถามกับชาวบ้านในประเด็นการนำธรรมนูญไปปฏิบัติใช้ในชุมชนการใช้ธรรมนูญต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนท่าชะมวง ว่ามีผลอย่างไรบ้าง โดยสัมภาษณ์กับชาวบ้าน จำนวน 10 คน และสมทบด้วยการสนทนากลุ่ม (Focus Group) ในประเด็น การนำธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิไปปฏิบัติใช้ กับองค์กรท้องถิ่น องค์กรเอกชน และภาคประชาชน จำนวน 8 คนเป็นการตั้งคำถามไม่มีโครงสร้างตายตัว ในการสนทนากลุ่มจะเป็นการพูดคุยถึง การนำธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิไปปฏิบัติใช้ พร้อมทั้งสนทนาถึงบริบทของชุมชนมิติต่าง ๆ ร่วมด้วย

ทั้งนี้ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยให้ความสำคัญกับการศึกษาข้อมูลภาคสนามการสังเกตการณ์ ทั้งแบบมีส่วนร่วม และ ไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ และการสนทนากลุ่ม จากนั้นจึงนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ตามประเด็นกรอบวัตถุประสงค์ และตรวจสอบข้อมูลโดยใช้เทคนิคสามเส้า (triangulation technique) หลังจากนั้นนำข้อมูลมาพรรณนาเพื่อหาคำตอบการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงบรรยาย (Descriptive Research)

ผลการวิจัย

การเคลื่อนไหวในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ของชาวชุมชนมาจากความสัมพันธ์ของคนและระบบนิเวศที่เกื้อกูลกัน ผ่านลุ่มน้ำรัตนภูมิ หรือ คลองภูมิ เป็นตัวตั้งของการใช้ฐานทรัพยากรร่วมกันทั้งพื้นที่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ ซึ่งเป็นความพยายามในการแก้ไขปัญหาของชาวชุมชนเพื่อต่อต้านการแทรกแซงจากภายนอก/กระแสโลกาภิวัตน์ ในการตอบสนองความต้องการทางด้านเศรษฐกิจเป็นตัวนำที่มองว่าทรัพยากรธรรมชาติเป็นต้นทุนที่สามารถเสริมสร้างความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นได้ ขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนและไม่ได้คำนึงระบบนิเวศและความสัมพันธ์ของคนในลุ่มน้ำ จากปัญหาที่สะสมและถูกกดทับเป็นระยะเวลาช้านาน จนเห็นความเปลี่ยนแปลงต่อระบบนิเวศ และวิถีชีวิตของชาวชุมชน จึงมีการเสนอแนวคิด แนวทาง และ

สิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่ให้ความสำคัญต่อวัฒนธรรม วิถีชีวิตของคนในชุมชนพร้อมกับระบบนิเวศในท้องถิ่นที่หลากหลาย ต่อพื้นที่สาธารณะเพื่อเป็นการพักผ่อนและตอบโต้แนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เป็นการเคลื่อนไหวโดยสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในลักษณะของเครือข่าย เพื่อพิทักษ์กรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน โดยมีธรรมนูลุ่มน้ำภูมิ เป็นเครื่องมือสำคัญในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ อย่างยั่งยืนและเป็นรูปธรรม โดยเพื่อให้เห็นช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงสภาพเศรษฐกิจ สภาพปัญหา แนวทาง และผลของการนำธรรมนูลุ่มน้ำภูมิไปปฏิบัติ ผู้วิจัยได้แบ่งหัวข้อออกเป็น 1) พัฒนาการและการก่อตัวขององค์กรชุมชน 2) การขับเคลื่อนแบบมีส่วนร่วมสู่ ธรรมนูลุ่มน้ำภูมิ และ 3) ผลของการนำธรรมนูลุ่มน้ำภูมิไปปฏิบัติ

1. พัฒนาการและการก่อตัวขององค์กรชุมชน

ชาวชุมชนบริเวณรอบลุ่มน้ำภูมิในอดีตมีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย พึ่งพิงกับธรรมชาติ โดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนเป็นทุนทั้งการหาอาหาร หรือ ประกอบอาชีพโดยการยังชีพขึ้นอยู่กับการทำสวนยางพาราเป็นหลัก ส่วนที่เหลือเป็นการทำนา ผลผลิตจากทางการเกษตรและการหาปลา

จากการพัฒนาในพื้นที่เพื่อพลิกฟื้นผ่านนโยบายของภาครัฐ กลไกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและท้องที่ ตลอดจนหน่วยงานราชการอื่น นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตจากเดิม การพัฒนาเมืองหาดใหญ่ในช่วงปี พ.ศ.2515 มีการยกระดับการก่อสร้างเส้นทางที่สำคัญคือ ถนนเส้นทางรัตภูมิ-พัทลุง จากถนนลูกรังเป็นถนนลาดยาง ใช้หินจากภูเขาควหาใต้ที่ได้รับการสัมปทาน ซึ่งเมื่อเส้นทางคมนาคมสะดวก ทำให้มีไฟฟ้า รถยนต์ เครื่องจักร ปุ๋ยเคมีได้เข้ามาแทนที่การดำเนินชีวิตแบบเดิม ส่งผลให้การทำนาแบบดั้งเดิมน้อยลงแม้ว่าจะมีโครงการระบบชลประทานขนาดเล็กเข้ามาสนับสนุนการทำเกษตรกรรมในชุมชนก็ตามแต่ไม่มีระบบการจัดการน้ำที่ดีส่งผลให้น้ำไม่พอใช้

อย่างไรก็ตามจากการเปลี่ยนแปลงสภาพการเกษตร สิ่งตามมาคือพื้นที่ทำนาถูกปรับเปลี่ยนให้เป็นสวนยาง ยางพารากลายเป็นรายได้หลักของชาวชุมชนควบคู่กับเกษตรกรรมอื่นๆ และการรับจ้างทั่วไป นอกจากนั้นนโยบายการเลือกตั้งในระดับต่างๆ ที่สะท้อนถึงบุคลิกการแข่งขัน หลายคนเห็นว่าเป็นบ่อเกิดแห่งความแตกแยกของความเป็นญาติพี่น้องในชุมชน และมีความรุนแรงของการแข่งขันมากยิ่งขึ้นในเวลาต่อมานั้น การพัฒนายุคนี้ แม้ชุมชนจะมีความสะดวกในระบบสาธารณูปโภคที่เกิดขึ้น แต่ทรัพยากรทางธรรมชาติก็ปรับเปลี่ยนไป จากเดิมที่ทำนาเพื่อบริโภคในครัวเรือน และขายเป็นรายได้ก็เปลี่ยนเป็นพื้นที่สวนยางพาราเน้นผลิตเพื่อขาย และใช้เงินในการซื้อปัจจัยต่างๆ ในการดำรงชีวิต ส่งผลให้ครัวเรือนต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่แปรเปลี่ยนไป

การรู้จักการพัฒนาจากภายนอกในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา ได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบของการใช้ชีวิตแบบเดิมมาเป็นชุมชนสมัยใหม่ที่เริ่มสร้างบ้านเรือนหันหลังให้กับแหล่งน้ำ และใช้แหล่งน้ำที่ไหลผ่านหลังบ้านเป็นสถานที่ทิ้งขยะและสิ่งปฏิกูล ลุ่มน้ำที่สำคัญที่เป็นเสมือนเส้นเลือดใหญ่หล่อเลี้ยงชีวิตของชาวชุมชน ทั้งในภาคครัวเรือนและภาคการเกษตรกรรม อย่างลุ่มน้ำภูมิ ก็เปลี่ยนแปลงไป การพัฒนาส่งผลต่อการใช้ทรัพยากรภายในชุมชนอย่างไม่รู้จักรั้วเพียงพอ การตัดไม้ทำลายป่า การรวมทั้งยังใช้พื้นที่บริเวณลุ่มน้ำในการใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจเพื่อกอบโกยทรัพยากรมาเป็นของตัวเอง เช่น การเข้ามาของกลุ่มนายทุนเพื่อดูดทรายในลุ่มน้ำภูมิไปขาย การเข้ามาของโรงงานอุตสาหกรรมจำนวนมากในชุมชนนานเข้าสิ่งเหล่านี้ล้วนส่งผลทำให้ภูมินิเวศเสื่อมไปเรื่อย ๆ เกิดการเปลี่ยนแปลงไปอย่างเห็นได้ชัด จากปัญหาดินถล่ม (Landslide) ทำให้น้ำขุ่นขึ้น ไม่เหมาะสมแก่การอุปโภคและบริโภค การปล่อยน้ำเสียลงสู่ลุ่มน้ำของโรงงานอุตสาหกรรมใกล้เคียง ทำให้สิ่งมีชีวิตจำนวนมากต้องตาย ลดหายและสูญพันธุ์ในที่สุด สิ่งเหล่านี้ก็เพื่อตอบสนองความต้องการในการใช้ประโยชน์ของตนเองอย่างไม่

เป็นธรรมต่อชุมชน และทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดอย่างไรก็ดีปัญหาที่เกิดขึ้น ก็ไม่สามารถดำเนินการแก้ไขอะไรได้มากนัก ทั้งนี้เนื่องจากขาดความตระหนักต่อปัญหา และความเกรงกลัวต่อผู้มีอิทธิพล ดังคำบอกเล่าของ อหะหมัด โต๊ะเมือง (2558) ที่ว่า

“... ณ ตอนนั้นคลองภูมิน่าสงสารถ้าเปรียบเทียบกับคนคืออาการแย่มากเลย ชาวบ้านทุกคนรับรู้ถึงสถานการณ์ที่ย่ำแย่บางคนรู้ว่าเกิดอะไรขึ้น แต่ไม่อยากจะร่วมพูดคุยเพราะกลัวอำนาจของผู้มีอิทธิพล...”

ต่อมาในช่วงต้นปี 2544 ได้มีสำนักงานกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (SIF) ใช้กระบวนการเรียนรู้แผนแม่บทชุมชน เป็นเครื่องมือในการพัฒนา มีการศึกษาดูงาน วิธีการจัดการ พร้อมมาปรับใช้ในการทำแผนและกิจกรรมของชุมชนภายใต้หน้าที่ของการพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมซึ่งรัฐธรรมนูญปี 2540 ถึงปัจจุบัน ได้บัญญัติในมาตรา 69 ว่าบุคคลมีหน้าที่ปกป้องประเทศรักษาการทหารเสียภาษีอากรช่วยเหลือราชการรับการศึกษาอบรมพิทักษ์ปกป้องสืบสานศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในปีเดียวกันยังเกิดศูนย์ประสานงานองค์กรชุมชน (ศอชต.) โดยกรมพัฒนาชุมชนในพื้นที่ทำให้สามารถเชื่อมโยงกลุ่มต่างๆ ในชุมชนเข้าด้วยกันซึ่งถือเป็นบ่อเกิดของการพัฒนาเพื่อแนวคิดในการพึ่งตนเองส่งผลให้เกิดการสนับสนุนในกิจกรรม และกลุ่มต่าง ๆ เช่น กิจกรรมเด็กและเยาวชนกลุ่มสภากลุ่มแกนนำพื้นที่กลุ่มอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำเขาพระ กลุ่มเดินไปคุยไปเลาะหาของดีอำเภอรัตนภูมิ กลุ่มเกษตรชุมชนบ้านห้วยโอน กลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพบ้านโนไร่ กลุ่มเกษตรธรรมชาติทิพย์คีรี เป็นต้น แม้ว่าจะมีกลุ่มหลากหลาย แต่ในหลายกลุ่มนั้น มีความต้องการและเป้าหมายที่อยากจะทำฟืนฟุทรัพยากรลุ่มน้ำให้กลับมาเป็นเหมือนเดิม โดยการเสริมสร้างกิจกรรมร่วมกัน ผ่านการสำรวจ ลุ่มน้ำคลองภูมิ การจัดกิจกรรมล่องแพแลคลอง ยิ่งทำให้เห็นภาพของการเสื่อมโทรมของลุ่มน้ำ ทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำที่กำลังหดหายและเสื่อมโทรมลง จากฝีมือการกระทำของคนในชุมชนที่ขาดความยั้งคิด เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนไม่คำนึงถึงผลเสียในระยะยาว และผลกระทบต่อส่วนรวมและทรัพยากรโดยรอบ จึงทำให้กลุ่มคนในชุมชนเล็งเห็นความสำคัญของ จึงเกิดการรวมตัวกันเพื่อพิทักษ์ป่าต้นน้ำและอนุรักษ์พื้นที่ฟืนฟุทรัพยากรลุ่มน้ำให้กลับมาเป็นเหมือนดังในอดีต

จากความพยายามดังกล่าวในปี 2547 จึงเกิดการรวมตัวกันจากกลุ่มต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น เครือข่ายอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำเขาพระ เครือข่ายศึกษาและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและท่องเที่ยวเชิงนิเวศลุ่มน้ำภูมิ กลุ่มเดินไปคุยไปเลาะหาของดีอำเภอรัตนภูมิ กลุ่มเกษตรชุมชนบ้านห้วยโอน กลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพบ้านโนไร่ กลุ่มเกษตรธรรมชาติทิพย์คีรี จากทั้งภาครัฐและเอกชน ดำเนินการ ภายใต้ชื่อ เครือข่ายอนุรักษ์และพัฒนาลุ่มน้ำรัตนภูมิ เหตุที่ใช้ชื่อดังกล่าวเนื่องจากคลองรัตนภูมิในพื้นที่ต้นน้ำซึ่งอยู่ในเขตของอำเภอรัตนภูมิ เรียกว่า คลองรัตนภูมิ แต่ในพื้นที่กลางน้ำและปลายน้ำซึ่งอยู่ในเขตของอำเภอควนเนียงและอำเภอบางกล่ำ เรียกว่า คลองภูมิ คณะทำงานจึงมีมติใช้ชื่อดังกล่าว เพื่อได้ผนวกคลองทั้ง 3 ส่วนเข้าด้วยกันซึ่งมีวัตถุประสงค์ของเครือข่ายคือการฟื้นฟูวิถีชีวิต ภูมิปัญญา ประเพณีวัฒนธรรม จิตสำนึกการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมความสัมพันธ์ของผู้คน รวมถึงวิถีเกษตร พันธุกรรมพืช สัตว์ สมุนไพร ที่สอดคล้องตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ ในลุ่มน้ำรัตนภูมิ โดยกองประสานงานกลางงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นลุ่มน้ำภาคใต้ ร่วมกับสำนักการบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 6 ในการเสริมสร้างจิตสำนึกของชุมชนในการเฝ้าระวังทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในผลที่ได้จากการดำเนินกิจกรรมในช่วงนั้นคือ เกิดคณะทำงานเครือข่ายอนุรักษ์ป่าต้นน้ำคลองรัตนภูมิ เกิดแผนปฏิบัติการในการทำงานต่อไป

หลังจากนั้นในปี 2549 เกิดโครงการเสริมพลังชุมชนเพื่อการฟื้นฟูและพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ซึ่งดำเนินการต่อยอดจากโครงการเสริมศักยภาพองค์กรชุมชน และเครือข่ายฯ ดำเนินกิจกรรมด้านการฟื้นฟู

และเฝ้าระวังทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การขยับในเรื่องการปลูกพืชร่วมยาง การรักษาป่าต้นน้ำ ต่อมาในช่วงปี 2550 ได้ร่วมกับเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคใต้ เครือข่ายศึกษาและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และท่องเที่ยวเชิงนิเวศลุ่มน้ำภูมิ ดำเนินกิจกรรมกองทุนป่าต้นน้ำ โดยใช้กิจกรรมเฝ้าระวังการใช้สารเคมีในพื้นที่ คลองรัตนภูมิ และขยับกิจกรรมกองทุน ในรูปแบบล่องแพแลคลอง ซึ่งตอนนั้นมีแนวคิดเพื่อระดมทุนในรูปแบบ กิจกรรมแรลลี่ และมีการเริ่มกิจกรรมล่องแพ โดยการสำรวจคลองร่วมกันโดยคณะ ทำงานชุดเล็กหลังจากที่มีการ เชื่อมร้อยเครือข่ายในพื้นที่ลุ่มน้ำคลองรัตนภูมิเพิ่มมากขึ้น จึงได้มีการตั้งวงพูดคุยและกำหนดเป้าหมาย การทำงานร่วมกัน เพื่อให้การทำงานของแต่ละกลุ่ม องค์กรในพื้นที่ลุ่มน้ำรัตนภูมิ ขยับเคลื่อนไปในทิศทางเดียวกัน โดยมีการสนับสนุนจากองค์กรต่างๆ เพิ่มขึ้น เช่น เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคใต้สำนักงานสนับสนุน สร้างเสริมสุขภาพภาคใต้ต้องการบริหารส่วนตำบลท่าชะมวง และองค์กรต่างๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำกว่า 20 องค์กร สร้างการมีส่วนร่วมกันขยับเคลื่อนเพื่อฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม วิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรม วิธีการผลิตและสุขภาพของคนลุ่มน้ำรัตนภูมิ

2. การขับเคลื่อนแบบมีส่วนร่วมสู่ “ธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิ”

ภายใต้การดำเนินงานสร้างสุขภาวะด้วยแผนสุขภาพระยะที่ 1 ของเครือข่ายสร้างสุขภาพ จังหวัดสงขลา ปี พ.ศ.2550-2552 โดยมีเป้าหมายสูงสุด คือ การทำให้คนพอเพียง และชุมชนพอเพียง สอดคล้อง ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเป็นปรัชญาชี้ถึงแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชน ทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทาง สายกลางโดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งการจัดทำธรรมนูญชุมชน (Rural Institution) ถือเป็นงานที่ปัจเจกบุคคลต่างๆ แสดงความสนใจหรือมีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างกระตือรือร้น โดยต้องการพิทักษ์สิทธิและผลประโยชน์ของตนเองและส่วนรวมทั้งนี้ การแสดงออกซึ่งสิทธิและเสรีภาพใน การแสดงความคิดเห็น การแสดงออกโดยการเคลื่อนไหวทางการเมือง เพื่อพิทักษ์สิทธิของตนเองครอบครัว ชุมชนสังคมทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมความถูกต้องชอบธรรมทางการเมือง เพื่อแสดงความเป็น พลเมืองที่มีอารยธรรมในสังคมประชาธิปไตย โดยมีพื้นที่นำคือชุมชน ชะแล้ จ.สงขลา จนเกิดเป็น ธรรมนูญ สุขภาพตำบลชะแล้ ในปี 2552 นับเป็นธรรมนูญสุขภาพฉบับแรกของประเทศไทย

อย่างไรก็ดีหลังจากการมีธรรมนูญสุขภาพ ภายใต้การสร้างแผนสุขภาวะชุมชนระดับตำบล ซึ่งครอบคลุมในประเด็นทรัพยากร สิ่งแวดล้อม และพลังงาน จึงมีการร่วมกันวางแผนเพื่อจัดทำระเบียบกติกา ชุมชนเพื่อพิทักษ์รักษาทรัพยากร ซึ่งพื้นที่ลุ่มน้ำภูมิ ได้เลือกให้เป็นพื้นที่นำร่องในการทำธรรมนูญระดับภูมิโนเวศ เป็นธรรมนูญที่เชื่อมโยงภาพปัญหากว้างมากขึ้น เป็นการเชื่อมในพื้นที่ที่ใช้ทรัพยากรร่วมกัน มองเห็นภาพปัญหา ที่เชื่อมโยงส่งผลต่อกันและกัน จนเกิดการขยับเชื่อมโยงในระดับภูมิโนเวศ เพื่อออกแบบ กำหนดข้อบังคับ และปฏิบัติ ใช้โดยการยอมรับของชุมชนในภูมิโนเวศนั้น ๆ

การมีเครือข่ายอนุรักษ์และพัฒนาลุ่มน้ำภูมิที่ชัดเจนและมีความเข้มแข็งในชุมชน โดยการหมุนล้อ ขยับเคลื่อนร่วมกัน ในพหุภาคีที่เกี่ยวข้องและมีจิตสำนึกร่วมในการฟื้นฟู จัดการทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม ซึ่งต่อมาในปี พ.ศ.2553 ทางเครือข่ายอนุรักษ์และพัฒนาลุ่มน้ำภูมิ ได้ร่วมกับทางองค์การบริหาร ส่วนตำบลท่าชะมวง กรมชลประทานตำบลท่าชะมวง หน่วยงานทุกภาคส่วน องค์กรต่างๆ และคนในชุมชน เพื่อ ขยายการทำงานในการอนุรักษ์ทรัพยากรลุ่มน้ำภูมิให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นในรูปของการจัดทำธรรมนูญลุ่มน้ำ ภูมิขึ้นเป็นฉบับแรกของประเทศไทย เพื่อเป็นกฎกติการ่วมกันของชุมชนในการอนุรักษ์ฟื้นฟู และเฝ้าระวังไม่ให้ บุคคลเข้ามากอบโกยผลประโยชน์จากลุ่มน้ำภูมิซึ่งก่อนที่จะยกร่างธรรมนูญลุ่มน้ำภูมินั้นได้ผ่านกระบวนการ

ขั้นตอนการมีส่วนร่วมจากทุกภาคฝ่าย โดยการจัดเวทีเพื่อทำประชาพิจารณ์ เสนอความคิดเห็นร่วมกัน ดังคำบอกเล่าของสมาน หมดตะเภา (2558)

“...หลังจากมีการรวมกลุ่ม ทางเครือข่ายได้มีการจัดกิจกรรม จัดเวที ลงรับฟังความคิดเห็น ตั้งแต่พื้นที่ต้นน้ำ ซึ่งเป็นเวทีแรก ตำบลเขาพระเขี้ยวขวานในกลุ่ม ชาวบ้านข้างเคียงผู้นำชุมชน ผู้นำท้องถิ่น เข้ามาร่วมรับฟัง หลังจากนั้น ได้จัดต่อมา ทั้ง ต้นน้ำ กลางน้ำและปลายน้ำ เข้าด้วยกัน ทั้งหมดจำนวน 10 เวที แต่ละเวที มีคนเข้าร่วมไม่ต่ำกว่า 50 คนหรือมากกว่านั้น เป็นการแสดงออกถึงพลังว่าอยากให้ธรรมชาตินั้นกลับคืนมา เวทีที่ 11 เขียวทุกคนทุกกลุ่ม ซึ่งเป็นเวทีรับร่าง มีการจัดกิจกรรม เขื่อนนักเรียนนิสิต นักศึกษา ภาคประชาชนเป็นการลงประชามติร่วมกัน ...”

การทำประชาพิจารณ์เพื่อนำไปสู่ขั้นตอนได้มาซึ่งความคิดเห็นและแนวทางที่ตรงกันนั้นได้มีกระบวนการทำงานที่แบ่งออกเป็น 4 ฝ่าย เพื่อทำงานร่วมกัน ประกอบด้วย (1) ฝ่ายข้อมูล จะเป็นฝ่ายการทำงานที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นฝ่ายที่ต้องหาข้อมูลในด้านต่างๆของชุมชน ซึ่งเป็นประโยชน์และง่ายต่อการทำงานครั้งต่อไป เพื่อให้เข้าใจวิถีชีวิต วัฒนธรรมประเพณีของชุมชนอย่างละเอียด (2) ฝ่ายรับฟังความคิดเห็น จะมีหน้าที่ในการลงพื้นที่ไปยังหมู่บ้านต่างๆในชุมชน สอบถามการใช้ประโยชน์จากลุ่มน้ำภูมิของคนในชุมชน โดยส่วนใหญ่จะมีการลงประชุมร่วมระดับหมู่บ้าน ผ่านทางการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อต่างๆของชุมชน เพื่อรับทราบความคิดเห็นของคนในชุมชนต่อการจัดทำธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิขึ้นในชุมชน (3) ฝ่ายยกย่อง จะมีหน้าที่รวบรวมข้อมูลต่างๆในทุกๆด้านของชุมชน เพื่อกำหนดเป้าหมาย วัตถุประสงค์ แนวคิดในการจัดทำธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิขึ้น (4) ฝ่ายประชาสัมพันธ์ เป็นฝ่ายที่มีความสำคัญในการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร เพื่อประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับการจัดทำธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิขึ้น ทำให้คนโดยรอบได้รับทราบข้อมูลต่างๆ ผ่านทางสื่อสำคัญต่างๆของชุมชน เช่น เอกสารแผ่นพับ วิทยุชุมชน โทรทัศน์ท้องถิ่น หอกระจายข่าวและเวทีสาธารณะ

อย่างไรก็ตามก่อนที่จะทำคณะกรรมการทำงานจะยกร่างธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิขึ้นได้นั้น มีการทำประชาพิจารณ์ตลอดลุ่มน้ำ คือ บริเวณต้นน้ำ กลางน้ำ และปลาย รวมทั้งหมด 10 เวที โดยมีการทำประชาพิจารณ์ใหญ่อีก 1 ครั้ง คือเวทีที่ 11 เพื่อลงมติอนุมัติเปิดเวทีเพื่อพูดคุย ปรึกษาหารือให้ความรู้ แลกเปลี่ยน การให้เหตุผลในเวทีของวิทยากร แกนนำ เพื่อให้ความรู้ การสร้างความเข้าใจแก่ชาวชุมชนในประเด็นธรรมนูญ โดยใช้ประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นร่วมกันของการใช้ลุ่มน้ำ ไม่ว่าจะเป็นการติดต่อสื่อสาร ไปมาหาสู่และช่วยเหลือเกื้อกูลกันของผู้คนในอดีตซึ่งเป็นเครื่องมือที่แสดงให้เห็นถึงคุณค่าที่อยู่ร่วมกัน สิ่งเหล่านี้ทำให้ทุกฝ่ายยอมรับต่อเหตุผลที่ได้มีการนำเสนอจากตัวแทนชุมชน หลังจากนั้นจึงมีการร่วมกันแก้ไขและตั้งประเด็นร่วมกัน เพื่อลงมติอนุมัติและได้มีการยกย่องธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิเพื่อบุรุษลุ่มน้ำขึ้น ประกอบด้วย 6 หมวด 18 ข้อ (ตารางที่ 1) มีการประกาศใช้ร่วมกันอย่างเป็นทางการใน พ.ศ. 2554 โดยข้อบัญญัติทั้งหมดภายในธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิฉบับนี้จะเป็นกติกาและข้อตกลง เพื่อให้คนในชุมชนนำมาปรับใช้ตามบริบทในแต่ละพื้นที่ของตนเอง เพื่อบุรุษทรัพยากรลุ่มน้ำร่วมกัน

ตารางที่ 1 สรุปประเด็นสำคัญในธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิ

หมวดที่	สรุปประเด็นสำคัญ
หมวดที่ 1 ปรัชญาแนวคิดของ ธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิ	เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจ ว่าธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิ จัดทำขึ้นเพื่อเป็นกติกาหรือข้อตกลงใช้ร่วมกัน ในพื้นที่ลุ่มน้ำอย่างเป็นธรรม มีความสมดุลระหว่างการพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง บนฐานหลักศาสนา วิถีภูมิปัญญา ขนบธรรมเนียม ประเพณีวัฒนธรรมของคนลุ่มน้ำ มีจิตสำนึกอนุรักษ์การจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำภูมิ
หมวดที่ 2 ยุทธศาสตร์ธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม	ประกอบด้วย ด้าน 5 ข้อย่อย คือด้านการอนุรักษ์ ด้านการฟื้นฟู ด้านการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน แนวทางการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ และการจัดการมลพิษ เพื่อเป็นการสร้างความเข้าใจตรงกันในการอนุรักษ์ฟื้นฟูลุ่มน้ำบนฐานการมีส่วนร่วมโดยให้ชุมชน องค์กร มีบทบาทในการฟื้นฟูทรัพยากรลุ่มน้ำเพื่อใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน การมีกิจกรรมสนับสนุน ส่งเสริม การปลูกต้นไม้ตามพื้นที่เสื่อมโทรม การจัดการลตมลพิษตามโรงงานอุตสาหกรรม โดยการเจรจาร่วมกันระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
หมวดที่ 3 การศึกษาและพัฒนา คนในลุ่มน้ำ	ประกอบด้วย 3 ข้อ คือ พื้นที่การเมืองภาคพลเมือง อัตลักษณ์ของพื้นที่และคนลุ่มน้ำ และการสร้างเครือข่าย เพื่อให้มีโรงเรียนสิทธิชุมชนลุ่มน้ำภูมิ ส่งเสริมกระบวนการการเมืองภาคพลเมืองพัฒนาศักยภาพในการดูแลลุ่มน้ำภูมิ ภายใต้ อัตลักษณ์ของความเป็นพื้นที่ ด้านประวัติศาสตร์ ประเพณี วัฒนธรรม และสนับสนุนให้เกิดการสร้างความเป็นเครือข่ายของชุมชน เพื่อสร้างและค้นหา ภูมิปัญญาการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับชุมชน
หมวดที่ 4 สิทธิชุมชนและการอยู่ ร่วมกันของคนในลุ่มน้ำ	เพื่อให้มี สภาพประชาคมลุ่มน้ำภูมิ ประกอบด้วยสมาชิกที่มาจากประชาชน สภาองค์กรชุมชน เครือข่ายชุมชน ท้องถิ่น ท้องที่ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกรณี โครงการหรือกิจกรรมขนาดใหญ่ ที่ส่งผลกระทบต่องานวิถีชีวิต ระบบนิเวศ จะต้องมีส่วนร่วมในการศึกษาผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อม (EIA) และผลกระทบด้านสุขภาพ (HIA) ผลกระทบทางด้านสังคม (SIA) และขอมติความเห็นชอบของสภาประชาคมลุ่มน้ำภูมิ
หมวดที่ 5 ลักษณะทางสังคมและ วิถีชีวิตของคนในลุ่มน้ำ	ประกอบด้วย 5 ข้อย่อย คือ ประเพณีวัฒนธรรม วิถีชีวิต ภูมิปัญญา ศาสนา และการประกอบอาชีพ เพื่อสนับสนุน ส่งเสริมการฟื้นฟูประเพณี วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ศาสนา ที่สอดคล้องและเหมาะสมกับคนในพื้นที่ลุ่มน้ำภูมิ ยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียง เน้นการพึ่งตนเอง สร้างอาชีพเสริมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาพื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้กับคนในพื้นที่ลุ่มน้ำ
หมวดที่ 6 การบริหารจัดการ ธรรมนูญบนฐาน การมีส่วนร่วม	เพื่อการจัดการงบประมาณบนฐานการมีส่วนร่วม ให้ อบต.และหน่วยงาน สนับสนุนงบประมาณ ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สร้างกลไก ในการบริหารจัดการธรรมนูญ ที่ใช้ในการบริหารจัดการธรรมนูญ อาทิ การจัดตั้งสมาคมลุ่มน้ำภูมิในการจัดการดูแลและบริหารจัดการลุ่มน้ำภูมิ รวมไปถึงการบริหารจัดการกองทุน

3. ผลของการนำธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิไปปฏิบัติ

เมื่อชุมชนเมื่อผ่านกระบวนการต่างๆ ในการร่วมกันจัดทำธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิเป็นเครื่องมือในการจัดการทรัพยากรทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างเต็มที่ พร้อมทั้งยังมีการดำเนินกิจกรรมอยู่สม่ำเสมอผ่านกฎกติกา ข้อตกลง ระเบียบหรือข้อปฏิบัติให้ชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำได้ใช้ในการจัดสรรทรัพยากรอย่างเป็นธรรม มีความสมดุลกันระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม การเมือง บนหลักศาสนา วิถีชีวิต ภูมิปัญญา ขนบธรรมเนียม ประเพณีวัฒนธรรมของคนในพื้นที่ลุ่มน้ำ และรักษาลุ่มน้ำเพื่อนำไปสู่สภาวะที่ดีของชุมชนให้มีการพึ่งตนเอง สอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งสามารถวิเคราะห์ออกได้เป็นสามมิติคือ (1) มิติด้านเศรษฐกิจ (2) มิติด้านสังคม และ(3) มิติด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

3.1 มิติด้านเศรษฐกิจ

เดิมจากการปรับเปลี่ยนทางลุ่มน้ำจากสภาวะปัญหา ทำให้เกษตรกรไม่สามารถนำน้ำไปใช้ในงานเกษตรของตนเองได้เนื่องจากมีสารเคมีปนเปื้อน ทำให้ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการนำน้ำจากที่อื่นมาใช้ในงานเกษตร และวิถีชีวิตประจำวัน ทำให้เศรษฐกิจและรายได้จากเดิมที่พอเก็บต้องเสียต้นทุนเพิ่ม สิ่งที่ตามมาคือพืช ผัก ผลไม้ มีราคาแพงขึ้น ความต้องการจึงน้อยลง ดังที่วรัณ สุวรรณโณ คณะทำงานพื้นที่กลางน้ำ กล่าวว่า “ด้วยการที่ลุ่มน้ำ พื้นที่ พืชจากกิจกรรมต่าง ๆ ที่ชาวบ้านเขาร่วมมือกัน ก็ทำให้สัตว์น้ำ กลับมาเยอะขึ้น ชาวบ้านจับปลา ได้กิน ได้ขาย น้ำก็นำมาใช้ในทางเกษตร และชีวิตประจำวันได้ จากเมื่อก่อนใช้ไม่ได้เลย รดไป ผักก็ตาย เพราะมีสารพิษ ” (วรัณ สุวรรณโณ, 2559)

อย่างไรก็ตามการเกิดขึ้นของธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิและนำหลักการต่างๆไปปฏิบัติใช้ ถือว่าเป็นการเสริมสร้างเศรษฐกิจภายใต้การครอบคลุมฐานทางทรัพยากรและการนำฐานทางทรัพยากรที่สำคัญในชุมชนไปก่อให้เกิดผลประโยชน์สภาพทรัพยากรของลุ่มน้ำใสขึ้น ปราศจากสารเคมี สามารถนำกลับมาใช้ในครัวเรือนทางการเกษตร พันธุ์ปลาเยอะขึ้น จากโครงการหรือกิจกรรม อาทิ กิจกรรมการปลูกป่า การปล่อยปลา ภายใต้บทบาทของธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิที่ฟื้นฟูทรัพยากร ทำให้สัตว์น้ำกลับมา ชาวบ้านกลับมาหาปลากินเอง เหลือก็นำไปขายอีกทั้งในด้านการเสริมสร้างรายได้ เพื่อให้คนในชุมชน มีฐานชีวิตที่ดีขึ้นและสามารถปรับตัวได้ภายใต้ภาวะผกผันทางเศรษฐกิจ อาทิ ราคาต่ำของยางพารา

ดังนั้นการเสริมสร้างการพัฒนาด้านอาชีพของคนในชุมชน จากผลผลิตทางการเกษตร ซึ่งผันแปรตามตลาดโลก ทำให้คนในชุมชน ต้องกระตือรือร้นในการหารายได้เสริม ซึ่งจากฐานทางทรัพยากรที่มีอยู่ในลุ่มน้ำภูมิ ผสานกับธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิที่ต้องการเสริมสร้างเศรษฐกิจควบคู่กับวัฒนธรรมและฐานทางทรัพยากรทำให้เกิด ตลาดน้ำคลองภูมิ โดยให้ชาวชุมชนร่วมมาขายของบริเวณรอบลุ่มน้ำ ซึ่งของที่นำมาขายส่วนใหญ่จะเป็นของพื้นบ้านในชุมชน เช่น ผักที่ชาวบ้านปลูกเอง ขนมโบราณที่หาเกียก อาหารพื้นบ้านต่าง ๆ ซึ่งถือเป็นอัตลักษณ์ที่สำคัญ เมื่อคนนอกมาท่องเที่ยวจึงเป็นการเสริมสร้างเศรษฐกิจอันดีให้พ่อค้า แม่ค้าในชุมชน ได้มีอาชีพและรายได้เสริม สร้างเงินหมุนเวียนในชุมชนได้เป็นอย่างดี

3.2 มิติด้านสังคม

ด้านสังคม ธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิได้บัญญัติเกี่ยวกับด้านสังคม วัฒนธรรม และความเป็นอยู่ด้วยพื้นที่รอบลุ่มน้ำภูมิมีความสัมพันธ์ทางศาสนาทั้งไทยพุทธ และไทยอิสลามซึ่งมีการอยู่ร่วมกันทางพหุวัฒนธรรมมาเป็นเวลายาวนาน ธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิจึงเป็นเครื่องมือในการยึดเหนี่ยวจิตใจที่ร้อยรัดชาวชุมชนผ่านบริบทร่วมได้อย่างลึกซึ้งและเหนียวแน่นมากยิ่งขึ้นดังที่ อภินันท์ หมดหลี ครูภูมิปัญญา รุ่นที่7 ของศูนย์การเรียนรู้ครูภูมิปัญญาไทยเกษตรธาตุ 4กล่าวว่า “ธรรมนูญ ทำให้คนที่มีความหลากหลาย ทางด้านสังคมและวัฒนธรรม แต่มีพื้นฐานทางทรัพยากร ร่วมกัน ได้มาทำความเข้าใจกัน พุดคุย ปรีกษา หารือ หาทางออกด้วยกัน และร่วมมือกันทำ สิ่งเหล่านี้สร้างความผูกพันอันดี ให้กับคนในชุมชน เข้าใจกันมากยิ่งขึ้น” (อภินันท์ หมดหลี, 2559)

ในด้านการเสริมสร้างประเพณีวัฒนธรรมอันดี การทำธรรมณูลุ่มน้ำภูมียังเป็นสิ่งเร้าร่วมกันในการแสดงความคิดเห็น การทำกิจกรรมร่วมกัน ผ่านวันสำคัญต่างๆที่บัญญัติไว้ เช่น การร่วมกันปลูกป่าทุกปี การล่องแพแลคลองล่องแล (การล่องแพดูทรัพยากรรอบลุ่มน้ำภูมิตั้ง) ซึ่งเป็นสิ่งที่สร้างความผูกพัน การสร้างจิตสำนึกหวงแหน ความต้องการปกป้องรักษาลุ่มน้ำและทรัพยากรเพิ่มมากยิ่งขึ้น การเกิดธรรมณูลุ่มน้ำเป็นการสร้างการมีส่วนร่วม ทำให้เปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในทุกระดับหรือคนในชุมชนทุกภาคส่วน มีส่วนในการดำเนินการในการจัดกิจกรรมของสังคมทุกชั้นตอน ซึ่งถือเป็นทั้งวิธีการและเป้าหมายในเวลาเดียวกันส่งผลให้คนในชุมชนกล้าเจรจาต่อรอง ลดความขัดแย้ง สร้างสันติวิธี ประองคองกันมากยิ่งขึ้น มองการอยู่รอดของคนและระบบนิเวศลุ่มน้ำ โดยพิจารณาในแง่ที่เป็นหน่วยงานทางนิเวศ และหน่วยงานทางสังคมไม่แยกจากการบริหารจัดการของชุมชนตามบริบทท้องถิ่นลุ่มน้ำภูมิตั้งที่มีพื้นฐานทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และกระบวนการพัฒนาร่วมกันมีการสร้างกระบวนการฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรในลุ่มน้ำพร้อมไปกับการสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนในบริเวณลุ่มน้ำเพื่อการดำรงชีพทั้งในปัจจุบันและอนาคต ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงในด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและทรัพยากรธรรมชาติ

3.3 มิติด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

บทบาทในธรรมณูลุ่มน้ำภูมิตั้งหัวใจสำคัญคือการปกป้องฐานทางทรัพยากรลุ่มน้ำ ซึ่งเกี่ยวข้องไปถึงต้นน้ำรอบลุ่มน้ำ สัตว์น้ำต่าง ๆ ภูมินิเวศรอบลุ่มน้ำ ซึ่งการลงมือปฏิบัติงานแต่ละครั้ง จะเป็นการร่วมมือกันของภาคประชาชนและองค์กรต่างๆ เพื่อร่วมกันดำเนินการตามแผนที่วางไว้ ส่วนใหญ่จะเป็นการทำกิจกรรมร่วมกันเช่น กิจกรรมบวชป่า กิจกรรมปล่อยปลา กิจกรรมปลูกหญ้าแฝก กิจกรรมปลูกป่า กิจกรรมเดินสำรวจป่า กิจกรรมเก็บขยะริมคลอง กิจกรรมทำแนวเขตการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าและพันธุ์ไม้หายาก รวมถึงการพูดคุยเจรจากับกลุ่มคนที่มีส่วนได้ส่วนเสียกับการทำกิจการดูทรายในบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำ เพื่อหาทางออกร่วมกันจากหลาย ๆ ฝ่าย ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ทางชุมชนได้มีการดำเนินการอย่างต่อเนื่องทุกปี ด้วยทุนสนับสนุนจากภายในและภายนอกชุมชน ทำให้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการทำงานกับหลายๆ ภาคส่วน เพื่อช่วยกันอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรบริเวณลุ่มน้ำคลองภูมิตั้งร่วมกัน ส่งผลให้ปัจจุบันพื้นที่รอบลุ่มน้ำมีพื้นที่ทางไหลน้ำได้สะดวกมากยิ่งขึ้น

การจัดการน้ำในรูปแบบของเหมือง เป็นรูปธรรมหนึ่งในการแก้ปัญหาหน้าขาดในช่วงหน้าแล้งที่ส่งผลให้เกิดการจัดสรรน้ำเข้าสู่ชาวและแปลงเกษตรของคนในชุมชนได้อย่างทั่วถึง โดยมีตัวแทนชุมชนเป็นผู้ดูแลระบบเปิดปิดน้ำให้กับชาวบ้านในชุมชน เพื่อลดความขัดแย้งในการแย่งชิงน้ำเข้าแปลงเกษตรของตนเอง การดึงน้ำจากลุ่มน้ำภูมิตั้งมาทำเป็นประปาหมู่บ้าน ผ่านกรรมวิธีการกรองที่ทันสมัยก่อนส่งน้ำไปยังบ้านเรือนของคนในชุมชน เพื่อใช้ในการอุปโภคและบริโภค อีกทั้งจะมีตัวแทนชาวบ้านเป็นผู้จัดเก็บค่าน้ำประปาในชุมชนเพื่อใช้เป็นทุนในการผลิตและการบริหารจัดการประปาหมู่บ้านอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรในลุ่มน้ำและทรัพยากรริมฝั่งลุ่มน้ำ เช่น การนำไม้จากบริเวณลุ่มน้ำมาใช้ซ่อมแซมศาลาหมู่บ้าน การขุดทรายเพื่อมาถมสถานที่ที่สำคัญของชุมชน รวมทั้งยังใช้พื้นที่ลุ่มน้ำในการจับสัตว์น้ำต่าง ๆ เพื่อใช้บริโภคในครัวเรือน และจำหน่ายสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัว

ดังนั้นในด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ธรรมณูลุ่มน้ำภูมิตั้งจึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการขับเคลื่อนการปกป้องฐานทรัพยากรที่สำคัญของชุมชน ลดความร่อยหรอของทรัพยากรจากความต้องการของมนุษย์ที่ไม่หมดสิ้น ด้วยการดำเนินงานในรูปแบบประชาธิปไตยของชุมชน สร้างการรับรู้ของคนในชุมชนเป็นพลังต่อต้านและลดความขัดแย้งโดยสันติวิธี งดการใช้ความรุนแรง หันหน้ามาพูดคุยกัน ถกเถียงกันในประเด็นปัญหาและความต้องการของแต่ละฝ่ายแต่ละหน่วยงานเพื่อเจรจากหาทางออกร่วมกัน ดังที่ถีนันท์ ชนะคช คณะทำงาน

โซนต้นน้ำ กล่าวว่า “ผลที่ออกมา สังเกตได้ว่าลุ่มน้ำสะอาดขึ้น คนมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์มากขึ้น และกล้าแสดงออกต่อพื้นที่ทรัพยากรของตนเองและของส่วนร่วมมากขึ้น” (อภินันท์ ชนะคช, 2559)

อย่างไรก็ตามธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิ ไม่ใช่ว่าบัญญัติ หรือพระราชบัญญัติ แต่เป็นเพียงการวิเคราะห์กลั่นกรองความต้องการในอนาคตร่วมกัน กำหนดแนวทางออกทางออกร่วมกัน โดยใช้ ธรรมนูญภาคประชาชนเป็นเครื่องมือสำคัญในการร้อยรัดสายสัมพันธ์ของคนในชุมชน รอบลุ่มน้ำภูมิไว้ด้วยกัน การรับรู้และจิตสำนึกร่วมกันจึงเป็นสิ่งสำคัญที่คนในชุมชน จะพึงปฏิบัติและเลือกรับรู้ข่าวสาร พร้อมมีส่วนร่วมกันดำเนินตามขั้นตอนแผนงานตามที่กำหนดไว้ เพราะทรัพยากรไม่ได้เป็นของคนใดคนหนึ่ง แต่เป็นของส่วนรวมซึ่งทุกคนต้องมีส่วนร่วม ปกป้อง ฟื้นฟู อนุรักษ์ไว้ไว้ ให้ทรัพยากรซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในชุมชน ยังคงมีสภาพที่ดีคงไว้ให้ลูกหลานในอนาคตได้ใช้ต่อไป

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

บทความนี้สะท้อนปัญหาการพัฒนาที่ขัดแย้งต่อการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนอย่างไม่เป็นธรรม ซึ่งเป็นสาเหตุให้เกิดการรวมตัวและพัฒนาองค์กรชุมชนในรูปแบบเครือข่าย และขับเคลื่อนเครือข่ายโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคฝ่าย ไปสู่การหาทางออกที่เป็นธรรมและเป็นรูปธรรมในรูปแบบธรรมนูญภาคประชาชน ภายใต้ชื่อ “ธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิ”

พัฒนาการของชุมชนบริเวณรอบลุ่มน้ำภูมิ นับว่ามีความสอดคล้องกับข้อเสนอของ กาญจนา แก้วเทพ (2540: 32-33) ที่พบว่าพัฒนาการขององค์กรที่ได้ก่อตัวขึ้นมาภายใต้ปัญหาและมีพัฒนาการ ที่สำคัญ เริ่มจากต่างคนต่างแก้ไขปัญหา สู่การรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันเอง และการระดมพลังและต่อรองกับภายนอก ซึ่งขั้นตอนเช่นนี้มีความสำคัญเป็นอย่างมากเพราะหากมีการกระโดดข้ามขั้น เช่น จากที่ไม่เคยรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันเองเลยกระโดดมาเป็นการรวมกลุ่มเพื่อต่อรองกับภายนอก ผลที่เกิดขึ้นมักจะไม่ค่อยประสบความสำเร็จอย่างยิ่งย่นเนื่องจากการทำกิจกรรมเพื่อช่วยเหลือกันเองภายในกลุ่มจะเป็นเสมือนเวทีที่ฝึกซ้อมความสามารถในการจัดการของชาวบ้าน ก่อนที่จะก้าวขึ้นไปขกในเวทีที่หินมากขึ้น เปรียบง่าย ๆ เสมือนการกำกាប់ซึ่งถ้ายังกำได้ไม่ตึงจะไปทุบไปตืออะไรก็จะมีแรงไม่ได้ผล ทั้งนี้การรวมกลุ่มและการระดมพลังและต่อรองกับภายนอกต้องอาศัยเครือข่ายความร่วมมือเพื่อให้เกิดการหนุนเสริมและการขับเคลื่อน ชุมชนจึงได้จัดตั้ง “เครือข่ายอนุรักษ์และพัฒนาลุ่มน้ำภูมิ” ขึ้นทำให้เกิดพลังในการขับเคลื่อนไปสู่การหาแนวทางในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้ดีมากยิ่งขึ้น และเป็นการยืนยันข้อค้นพบของสมพันธ์ เตชะอธิก (2541) ที่เห็นว่าการรวมกลุ่มและการพยายามสร้างเครือข่ายองค์กรชาวบ้านให้เข้มแข็งเพื่ออนุรักษ์ฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมโดยชุมชนมีสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการสร้างความร่วมมือกับภาคีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ทำให้เกิดความตระหนักในการเข้ามาร่วมแก้ปัญหามากขึ้นเรื่อย ๆ (โปรดพิจารณาเพิ่มเติม อิสมาแอ คาเว็ง และภิญญา นิลจันทร์, 2557; สายฝน แสงหิรัญ ทองประเสริฐ และชนิษฐา ชูสุข, 2558)

ทั้งนี้เครือข่ายอนุรักษ์และพัฒนาลุ่มน้ำภูมิ เป็นการขับเคลื่อนที่มาจากความร่วมมือของทุกภาคฝ่าย ไม่ว่าจะเป็นชาวชุมชนรอบลุ่มน้ำ ตั้งแต่ ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ ภาครัฐ เอกชน องค์กรต่างๆที่เกี่ยวข้อง โรงเรียน วัด มัสยิด โดยการผ่านขั้นตอนกระบวนการมีส่วนร่วมในหลายขั้นตอน ไม่ว่าจะเป็น (1) การรับรู้ข่าวสารประชาชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะต้องได้รับการแจ้งให้ทราบถึงรายละเอียดของโครงการที่จะดำเนินการรวมทั้งผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้น (2) การปรึกษาหารือ เป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมที่มีการจัดการหารือระหว่างผู้ดำเนินการโครงการกับประชาชนที่เกี่ยวข้องและได้รับผลกระทบ เพื่อรับฟังความคิดเห็นและตรวจสอบข้อมูลเพิ่มเติม เพื่อให้เกิดความเข้าใจในโครงการและกิจกรรมมากขึ้น (3) การประชุมรับฟังความคิดเห็นมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ประชาชนและฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับโครงการหรือกิจกรรม และผู้มีอำนาจตัดสินใจในการทำ

โครงการหรือกิจกรรมนั้นได้ใช้เวทีสาธารณะในการทำความเข้าใจ และค้นหาเหตุผลในการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมในพื้นที่นั้น ซึ่งมีหลายรูปแบบ เช่น การประชุมในระดับชุมชน โดยจัดขึ้นในชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการ โดยเจ้าของโครงการหรือกิจกรรมจะต้องส่งตัวแทนเข้าร่วม เพื่ออธิบายให้ที่ประชุมทราบถึงลักษณะโครงการและผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้นและตอบข้อซักถาม การประชุมรับฟังความคิดเห็นในเชิงวิชาการ การประชาพิจารณ์เป็นเวทีในการเสนอข้อมูลอย่างเปิดเผยไม่มีการปิดบังทั้งฝ่ายเจ้าของโครงการและฝ่ายผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากโครงการ ซึ่งจะต้องมีองค์ประกอบของผู้เข้าร่วมที่เป็นที่ยอมรับ มีหลักเกณฑ์และประเด็นในการพิจารณาที่ชัดเจน และแจ้งให้ทุกฝ่ายทราบทั่วกัน และ (4) การร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของการมีส่วนร่วมของประชาชน (จินตวิรี เกษมสุข, 2554: 3-4)

กล่าวได้ว่าการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมผ่านธรรมาภิบาลน้ำภูมิ เป็นความพยายามในการหาทางออกร่วมกัน ผ่านพัฒนาการของชุมชนและองค์กรชุมชน การขับเคลื่อนโดยการมีส่วนร่วมของทุกภาคฝ่าย และก่อให้เกิดเครื่องมือที่จะใช้เป็น กฎ กติกาในการจัดสรรทรัพยากรอย่างเป็นธรรม สอดคล้องกับ ภัทร ยืนยง (2554: 218) ที่ศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำสาขาดอนบนของประเทศไทย ใช้กระบวนการเรียนรู้เป็นเป้าหมายและวิธีการ กล่าวคือ กระบวนการเรียนรู้ได้ถูกกำหนดเป็นเป้าหมายที่จะก่อให้เกิดการรวมตัวและการเรียนรู้ร่วมกันของผู้กระทำการผ่านกระบวนการกลุ่ม การรวมกลุ่มคนในชุมชน เครือข่ายชุมชน และเครือข่ายระหว่างพื้นที่ลุ่มน้ำโดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมจากคนที่หลากหลายในลุ่มน้ำ เพื่อปฏิบัติร่วมกันในการสร้างพื้นที่ยอมรับทางสังคม นอกจากนั้นเป้าหมายยังเน้นการสร้างให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างสมาชิกที่เข้าร่วมขบวนการและการรวมตัวผ่านประสบการณ์และองค์ความรู้ที่สั่งสมมาของแต่ละบุคคล ขณะเดียวกันกระบวนการเรียนรู้ถูกนำมาใช้เป็นวิธีการในการขับเคลื่อน โดยเน้นการสร้างการเรียนรู้ร่วมกันผ่านการลงมือปฏิบัติ การแลกเปลี่ยนและวิเคราะห์ร่วมกัน เพื่อกำหนดแนวทางและวิธีการเคลื่อนไหวจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งมีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับองค์ความรู้ ภูมิปัญญาเป็นต้นทุนสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนในลุ่มน้ำ มาปรับใช้ร่วมกับความรู้สมัยใหม่ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำ (โปรดพิจารณาเพิ่มเติม ชัชชัย ปะมาคะเต, 2558)

องค์กรชุมชนและเครือข่ายมีความสำคัญในฐานะกลไกและกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาประชาธิปไตยจากฐานราก (Grassroots Democracy) เป็นการเปลี่ยนแปลงในลักษณะจากล่างขึ้นบน (Bottom-up Process) การส่งผลการสร้างประชาธิปไตยที่สูงขึ้นไปในอนาคต ดังที่ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล (2548) กล่าวไว้ว่า การเชื่อมร้อยการเมืองภาคประชาชนเข้ากับองค์รวมของระบบการเมืองการปกครอง โดยเน้นไปที่การกระจายอำนาจสู่องค์กรปกครองและชุมชนท้องถิ่นจะเป็นกระบวนการที่สามารถช่วยขจัดความเสื่อมอำนาจของรัฐชาติในยุคโลกาภิวัตน์ได้เป็นอย่างดี เพราะประชาชนเป็นขบวนการแบบพหุนิยมจึงเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการนิยาม “ผลประโยชน์แห่งชาติ” ขึ้นมาใหม่ในลักษณะการผนวกรวมผลประโยชน์ที่เป็นรูปธรรมและไม่ทอดทิ้งผู้ใดการเมืองภาคประชาชนยังเป็นกระบวนการพัฒนาแบบทางเลือกที่จะมีบทบาทในการถ่วงดุลอิทธิพลของทุนข้ามชาติ พิตักษรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังนั้น การเมืองภาคประชาชนจึงเป็นตัวขับเคลื่อนให้เกิดกระบวนการกระจายอำนาจจากรัฐสู่สังคม ช่วยลดทอนความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับ “ชาติ” ที่เป็นแบบแนวดิ่ง และเพิ่มความสัมพันธ์แนวนอนที่เสมอภาคสร้างสรรค์ระหว่างประชาชนให้มากยิ่งขึ้น รวมถึง ญฐพงศ์ จิตรนิรัตน์ (2559) เห็นว่าการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมสมัยใหม่ในท่ามกลางการเคลื่อนไหว โดยมีการเปลี่ยนแปลงระดับชุมชนเครือข่ายและภาคี พร้อมกับการทำลายกำแพงการกีดกันทำให้ชุมชนเข้าไม่ถึงอำนาจรัฐในท้องถิ่นผ่านทางนโยบายสาธารณะ “ธรรมาภิบาล” เป็นการถือว่าชาวบ้านสามารถเข้ามามีบทบาทในการกำกับ นำเสนอแนวคิด ทิศทาง นโยบายการพัฒนา ที่ทำให้รู้สึกและรับรู้ถึงการมีอำนาจในการจัดการตนเอง การกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นจึงเป็นหัวใจ

สำคัญของการสร้างพัฒนาประชาธิปไตยภายใต้การออกแบบโครงสร้างให้เข้าสู่เจตนารมณ์และเหมาะสมกับบริบท

ทั้งนี้ธรรมนูญชุมชนมีความสำคัญในแง่การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีภายใต้การเคลื่อนไหวที่ทำให้เกิดความเสมอภาค ทัดเทียมกันทุกฝ่าย ธรรมนูญจึงถือเป็นการจัดการและกำหนดแนวทางเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นบนแนวทางการพัฒนา เป็นการกำหนดผลประโยชน์ร่วมกันกับชุมชน ครอบคลุมผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งหมด กำหนดแผนการบริหารจัดการแก้ไขปัญหา ซึ่งเป็นการปกป้องฐานทรัพยากร มีการกำหนดแนวทางหรือกฎเกณฑ์ที่นำชุมชนไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน นำไปสู่ การจัดการตนเอง (Self-Management) เป็นทั้งเครื่องมือและแนวทางการพัฒนา สร้างความเป็นไปได้ในการปฏิบัติการ และการบริหารจัดการท้องถิ่นตามสภาพภูมิโนเวต ดังที่ Eliror Ostrem (1990) ได้อธิบายถึงการจัดการทรัพยากรร่วม (Common Pool Resource) ว่าทรัพยากรเป็นสิ่งที่ใช้แล้วหมดไป จึงต้องมีการดูแลและมีแนวทางการบริหารจัดการด้วยกฎกติกาที่ดี โดยเกิดจากความสมัครใจร่วมกันของผู้ใช้ทรัพยากร เนื่องจากผู้ใช้ทรัพยากรมีความรู้ในเชิงพื้นที่ของระบบนิเวศ ทั้งนี้ คนในชุมชนสามารถร่วมมือกันเพื่อให้บรรลุเป้าหมายร่วมที่ดีสำหรับทุกฝ่ายได้หากมีโอกาสได้คุยกัน จะทำให้สามารถออกแบบกติกาที่เป็นที่ยอมรับและเหมาะสมกับบริบทในพื้นที่ และปฏิบัติตามบรรทัดฐาน (Norms) ของชุมชน และท้ายที่สุดนำไปสู่การจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ

ดังนั้น การศึกษาในครั้งนี้แม้เป็นเพียงบริบทในชุมชนเล็ก ๆ แต่ก็ยืนยันได้อย่างเป็นรูปธรรมว่าการดำเนินงานการพัฒนาความเข้มแข็งและการสร้างประชาธิปไตยฐานราก ผ่านเครื่องมือที่เรียกว่า “ธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิ” ที่มาจากความร่วมมือของประชาชน อันนำไปสู่ความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของร่วม (ownership) จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในระบอบประชาธิปไตยแก่ทุกฝ่าย เพื่อสร้างระบอบประชาธิปไตยที่เข้มแข็งและมีเสถียรภาพ ซึ่งนอกจากจะช่วยลดความขัดแย้งและความรุนแรงในสังคมไทยแล้ว ยังเอื้อให้ประชาชนมีศักยภาพสูงขึ้นในการปรับตัว ทั้งนี้เชื่อว่าเพื่อประโยชน์ส่วนร่วมของทุกคน ที่มาจากการใช้สิทธิ/เสียง ของประชาชน การร่วมมือกันจึงเป็นพลังสำคัญในการกำหนดทิศทางของระบบประชาธิปไตยที่สามารถเผชิญหน้ากับความผันผวนทางเศรษฐกิจและการเมืองตลอดจนพลวัตทางวัฒนธรรมในยุคโลกาภิวัตน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

อย่างไรก็ดีการจะขับเคลื่อนธรรมนูญให้มีประสิทธิภาพควรมีการเสริมสร้างกิจกรรมและให้ความรู้เกี่ยวกับธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิแก่สมาชิกอย่างสม่ำเสมอ เพื่อส่งเสริมการความเข้าใจและสร้างความตระหนักให้คนรุ่นใหม่ เช่น การจัดกระบวนการเรียนรู้หลักสูตรธรรมนูญลุ่มน้ำสำหรับเยาวชน คนทั่วไป หรือบุคคลที่สนใจ และมีการถอดบทเรียนการใช้ธรรมนูญในพื้นที่ลุ่มน้ำ ผ่านกิจกรรมต่าง ๆ และผลที่เกิดขึ้น เพื่อเป็นการติดตามประเมินผล และพัฒนาธรรมนูญลุ่มน้ำให้สอดคล้องกับสถานการณ์ในปัจจุบัน และเพื่อนำไปเป็นแนวทางการจัดการลุ่มน้ำ หรือการสร้างธรรมนูญเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมสืบเนื่องต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ. (2540). *องค์กรชุมชน กลไกเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคม*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- กัจจเรช ศรีวิสัย. (2551). *เครือข่ายทางสังคมในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำของลุ่มน้ำแม่ละแหว ตำบลสะลวง อำเภอมะริม จังหวัดเชียงใหม่*. รายงานการค้นคว้าอิสระ ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- จินตวีร์ เกษมสุข. (2554). *การสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ชาคริต โภชะเรือง. (2554). *ธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิ ฉบับที่ 1 พุทธศักราช 2554*. เครือข่ายอนุรักษ์และพัฒนาลุ่มน้ำภูมิ. (ม.ป.ท.)
- ชัชชัย ปะมาคะเต. (2558). การบริหารทรัพยากรน้ำในท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วม: รูปแบบหนึ่งของการบริหารกิจการสาธารณะ. *วารสารการบริหารท้องถิ่น*, 8(2), 23-38.
- ณัฐพงศ์ จิตนิริรัตน์. (2559). การเปลี่ยนแปลงและการสร้างประชาธิปไตยชุมชนชาวสวน. *การประชุมวิชาการชุมชน ชุมชนคนใต้ ครั้งที่ 7 ชนบทภาคใต้ :ประชาธิปไตยบนความเคลื่อนไหว* (1-28). วันที่ 12 กรกฎาคม 2559 คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- ณัฐวดี ชาคะพันธ์ และคณะ. (2557). *ธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิกับการมีส่วนร่วมของชุมชนท่าชะมวงในการอนุรักษ์ทรัพยากรลุ่มน้ำ*. รายงานปริญญาานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาชุมชนศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- ณัฐวรรณ สุนทรวริทธิโชติ. (2556). *การศึกษาสภาพปัญหาสิ่งแวดล้อมในเขตตำบลสามัคคีตต กรณศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประชาชน วิทยานิพนธ์ปริญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา*.
- ถนอม ขุนเพชรและคณะ. (2555). *ผีเสื้อขยับปีก วาระพลเมือง สงขลาพอเพียง*. สงขลา: มูลนิธิชุมชนสงขลา.
- บรรจง นะแสง. (2549). *เขตนุรักษ์กับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน*. สงขลา: ชานเมืองการพิมพ์.
- ประเวศ วะสี. (2545). *ธรรมนูญสุขภาพคนไทย จะเป็นจริงได้อย่างไร*. นนทบุรี: สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ.
- ภัทร ยืนยง. (2557). *การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำสาขาทอนบนของประเทศไทย*. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สายฝน แสงหิรัญ ทองประเสริฐ, ชนิษฐา ชูสุข. (2558). การจัดการภัยพิบัติขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและเครือข่ายองค์กรชุมชน. *วารสารการบริหารท้องถิ่น*, 8(4), 112-123.
- สุริชัย หวันแก้ว. (2553). *การเดินทางสู่สิ่งแวดล้อมศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน*. กรุงเทพฯ: กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. (2548). *การเมืองภาคประชาชนในระบอบประชาธิปไตยไทย*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นต์ติ้ง.
- สมนึก หนูเงิน. (2557). กระบวนการจัดการธรรมนูญลุ่มน้ำภูมิสู่การปฏิบัติ กรณศึกษา องค์การบริหารส่วนตำบลท่าชะมวง อำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา. *เอกสารประกอบการประชุมหาญวิชาการระดับชาติและนานาชาติ ครั้งที่ 5*. วันที่ 16 พฤษภาคม 2557 ณ มหาวิทยาลัยหาดใหญ่. หน้า 1658-1667.
- สมพันธ์ เตชะอธิก. (2541). *การพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน*. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ขอนแก่น: เจริญวิทย์การพิมพ์.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2553). *รายงานสถานการณ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2553 ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา*. กรุงเทพฯ: กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- สำนักประเมินผลและเผยแพร่การพัฒนา สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2556). *วิวัฒนาการของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของไทย*. กรุงเทพฯ: ศรีเมืองการพิมพ์.

Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. New York: Cambridge University Press.

บุคลากรกรม

วรัญ สุวรรณโณ (ผู้ให้สัมภาษณ์). นางสาวอัคริมา พลก่าจัด (ผู้สัมภาษณ์). ที่ร้านผักอินทรียี่รัตภูมิ.

เมื่อ วันที่ 17 เมษายน 2559

สมาน หมุดยะฬา (ผู้ให้สัมภาษณ์). นางสาวอัคริมา พลก่าจัด

(ผู้สัมภาษณ์). ที่องค์การบริหารส่วนตำบลท่าชะมวง. เมื่อวันที่ 12 ธันวาคม 2558

อภิรักษ์ ชนคช (ผู้ให้สัมภาษณ์). นางสาวอัคริมา พลก่าจัด (ผู้สัมภาษณ์). ที่บ้านเลขที่ 147 หมู่ที่ 5

ตำบลกำแพงเพชร อำเภอรัตภูมิจังหวัดสงขลา. เมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2559

อภิรักษ์ หมดหลี่ (ผู้ให้สัมภาษณ์). นางสาวอัคริมา พลก่าจัด (ผู้สัมภาษณ์). ที่ศูนย์อบรมเกษตรกรธาตุ 4.

เมื่อวันที่ 14 เมษายน 2559

อะหมัด โต๊ะเมือง (ผู้ให้สัมภาษณ์). นางสาวอัคริมา พลก่าจัด

(ผู้สัมภาษณ์). ที่ฝ่ายส่งน้ำและบำรุงรักษาที่สาม ท่าชะมวง. เมื่อวันที่ 15 ธันวาคม 2558

Translated Thai References

Chataphan, N., Chaisriya, M., & Intarat, R. (2014). *Poomee Basin Charter and Participation of Ta Chamuang Community in Preservation of the Basin's Resources*. Thesis for Master of Arts in Community Studies. Songkla: Prince of Songkla University. (In Thai)

Chitniratna, N. (2016). *Change and Cultivation of Democracy in Gardeners' Community. From The 7th Academic, People and Community Conference; Southern Local Communities: Democracy on Motion* (1-28)12 July 2016 At Faculty of Humanities and Social Sciences, Thaksin University. Page 1658-166. (In Thai)

Kaewtep, K. (1997). *Communal Organization: mechanism for Solving society's problems and developing the society*. Bangkok: The Thailand Research Fund. (In Thai)

Kasemsuk, J. (2011). *Communication and change of society*. Bangkok: Chulalongkorn University Press. (In Thai)

Kaveng, I. (2014). Role of the Yarang Tambon Municipal Board in Natural Resource and Environmental Conservation, Yarang District, Pattani Province. *Local Administration*, 7(1), 101-109. (In Thai)

Khunphet, T. & Poecharueng, S. (2012) *Butterfly Effect – Citizen Agenda – Sufficient Songkla*: Songkla Community Foundation. (In Thai)

Nasae, B. (2006). *Reservation Area and Sustainable Management of Natural Resources*. Songkla: Charn Mueng Prinint. (In Thai)

Noongern, S. (2014). *Management of Poomee River Charter in Practice: A Case Study of Ta Chamuang Sub District Administrative Organization, Rattapoon District of Songkla Province*. From *Hat Yai 5th National and International Academic Conference*, (1658-1667). 16 May 2014 At Hatyai University. (In Thai)

- Office of Development Evaluation and Publication, Office of The National Economic and Social Development Board. (2013). *Evolution of Thailand's Economy and Society Development*. Bangkok: Sri Muang Printing. (In Thai)
- Office of Natural Resources and Environmental Policy and Planning. (2010). *Situational Report on Natural Resources and Environment, 2553 B.E., Songkla Lake Basin*. Bangkok: Ministry of Natural Resources and Environment. (In Thai)
- Pamakate. C. (2016). Participatory Local Water Resource Management: A Model of Public Affairs Management. *Local Administration Journal*, 8(2), 23-38. (In Thai)
- Poecharueng, S. (2011). *Poomee Basin Charter: First Issue of the year 2544 of Buddhist Era*. Poomee Basin Preservation and Development Network. (In Thai)
- Prasertrakul, S. (2005). *People's Politics in Thai Democracy*. Bangkok: Amarint Printing. (In Thai)
- Soontornwaritthichote, N. (2013) *Study on Environment Problems of Sarm Bandit Subdistrict: A Case Study on Influential Factors toward Development of Natural Resources Environment by the People*. (A Thesis in Master of Arts). Laws Program Phra Nakhon Si Ayutthaya: Phra Nakhon Si Ayutthaya Rajabhat University. (In Thai)
- Sriwilai, K. (2008). *Society network and preservation of Mae Lamor River basin's watershed, Saluang Subdistrict, Mae Rim District of Chiang Mai*. Independent Study Report for Bachelor of Arts in Human Management and Environment, Chiang Mai University. (In Thai)
- Techaathig, S. (1998). *Improving Villager Organization's Strength*. Khon Kaen University Research and Development Institution. Khon Kaen: Jaroenwit Printing. (In Thai)
- Thongprasert, S.S. & Choosuk. C. (2015). Disaster Management of Local Government Organizations and Community Organization Networks. *Local Administration Journal*, 8(4), 112-123. (In Thai)
- Wasee, P. (2002). *A Charter on Thai People Health: How Can It Be Possible?*. Nonthaburi: National Health Commission Office of Thailand. (In Thai)
- Whankaew, S. (2010). *A Journey Toward Environment Study for Sustainable Development*. Department of Environmental Quality Promotion: Ministry of Natural Resources and Environment. (In Thai)
- Yoenyong, P. (2014). *Analysis of Learning Process of the Novel Society Movement on Management of Natural Resources in Upper Basins of Thailand*. Thesis of degree of Doctor of Philosophy). Development Education Bangkok: Chulalongkorn University Press. (In Thai)